

Redaktören har ordet

I detta julnummer av *HumaNetten* beger vi oss iväg till främmande mark. Det tema som utkristalliserat sig blir nämligen *resor* och *migration* – onekligen ett aktuellt fält. Varför det blivit så är svårt att säga, kanske helt enkelt för att Linnéuniversitetet har blivit mer internationellt, med många resor och globala forskningskontakter. Fakulteten för konst och humaniora (FKH) håller sig väl framme här vilket visat sig i form av internationella konferenser, workshops och gästforskare under året. Vid en kontaktresa till Indien som Linnéuniversitetet nyligen genomförde, varom mera strax, kom hälften av de fjorton deltagarna från just FKH.

Anders Fröjmark, docent i historia vid vår fakultet öppnar julnumret med en skildring av en nyligen timad resa till Belarus eller Vitryssland, fortfarande ett relativt okänt land för de flesta. Genom samtal och iakttagelser pusslar Anders ihop en dramatisk historia som sträcker sig mer än tusen år tillbaka i tiden. Dagens Belarus bjuder på medeltida kyrkor och kloster sida vid sida med nyputsad Stalinarkitektur. I den mån Belarus alls är bekant för oss svenskar förnippas det med ett starkt auktoritärt styre, men att det också finns andra sidor i den vitryska mosaiken framgår av Anders initierade skildring.

Nästa resenär är undertecknad. Linnéuniversitetet sände under året en delegation på fjorton forskare och administratörer till Indien som i skrivande stund undergår en dramatisk ekonomisk utveckling under den kontroversielle hindunationalistiske premiärministern Narendra Modi. Nya vräkiga byggnadskomplex växer upp i och omkring megastaden Delhi samtidigt som det återstår många problem med etniska och religiösa motsättningar och kvardröjande fattigdom, för att inte tala om bristande jämställdhet. Om delegationens äventyr bland mångmiljonhövdade universitet, ekonomiska kurvor, heroiska kvinnliga caféinnehavare och annat tänkvärt handlar denna dagboksrapport.

Migranter kan röna dramatiska öden på en skala mellan massmord och samförstånd. Om detta kan man läsa i Jean Berlies artikel om den kinesiska minoriteten i Östtimor, en av världens nyaste nationer med en gammal historia. Jean Berlie är forskare baserad i Macau och Hongkong och hans text härrör från ett paper som presenterades vid en större Asienkonferens (ICAS) i Macau 2013. Vi har här är ett litet men signifikant exempel på den kinesiska diasporan i Sydostasien, som har en viktig roll för att utveckla handel och industrier. De östtimoresiska kineserna drabbades hårt av den indonesiska ockupationen 1975-1999 men har sedan självständigheten kunnat verka på ett smidigt sätt och bidragit till att bygga upp landet.

Detta nummer avslutas med en recension av Kathryn Wellens bok *The Open Door*, som fortsätter såväl migrations- som Sydöstasientemat. Boken handlar om en traditionell stat i nuvarande Indonesien, Wajoq, som inte uppförde sig som västerländska riksbildningar med fasta gränser utan tvärtom byggde sin styrka på ett nätverk av migranter som slog sig ner i olika delar av Sydostasien. Som en

kommersiell och ibland krigisk makt var Wajoq utvecklat och dynamiskt och drog sig inte för att försöka sparka ut kolonialmakten i regionen, det nederländska ostindiska kompaniet.

Nästa nummer av *HumaNetten* beräknas komma ut kring juni och handla om bland annat konstnärlig forskning och säkerhet. Tills vidare tillönskar vi alla läsare en riktigt God Jul.

Hans Hägerdal

Ordförande i redaktionsrådet

Intryck från Belarus

Anders Fröjmark

Minsk

Söndagen den 12 april 2015 satte jag mig på Minsktåget i Vilnius. Det borde ha varit snabbtåget, som gör den 193 kilometer långa sträckan på ett par timmar, men jag hade gjort misstaget att inte reservera plats i förväg. Nu fick det bli det betydligt sävligare nattåget. På den elektroniska skylten rullade ortnamnen längs sträckan: Minsk, Orsja, Smolensk och Moskva – tågets slutdestination. När jag äntligen nådde Minsk framemot elvatiden på kvällen möttes jag med påskägg och påskkaka av min kollega och kontaktperson Elena Korshuk från Belarusian State University (BSU), som tog mig på min första promenad i den nattliga huvudstaden, bort till universitetets gästlägenheter.¹

Belarusian State University (BSU), på belarusiska: Belaruskі dzjaržauny universitet, grundat år 1921, är det främsta lärosätet i Belarus. Dess fakulteter och institutioner är spridda över stora delar av huvudstaden. Denna park tillhör dess huvudcampus. Foto: Anders Fröjmark.

---

¹ Syftet med resan, som finansierades med Linnéuniversitetets internationaliseringsmedel, var att förstärka kontakten med BSU (Belarusian State University).

Belarus är ett kontrasternas land. Jag anlände på den ortodoxa påskdagen, då den normala hälsningsfrasen är "Christos voskres" Många människor jag sedan mötte definierade sig som troende och jag blev själv åtskilliga gånger tillfrågad om min tro. Samtidigt är det ett land där gator har namn som "Leningatan", "Oktobergatan", "Komsomolgatan" och "Revolutionsgatan", där Lenin står staty på centrala platser i städerna och där till och med Dzerzjinskis bild finns väl synlig på flera platser utan att någon verkar tycka att det är något märkvärdigt med det. Väl synligt mitt i Minsk är också KGB-palatset, med ett ganska obehagligt torn från vilket gatulivet skulle kunna övervakas om de så önskade. Lokalt skojar man om detta och säger, att chefen hade sitt tjänsterum där, för att kunna tjuvtitta på fotbollsmatcherna på stadium några kvarter bort.

Mycket av den tid jag var i Minsk hade jag sällskap av Elenas studenter, som hade till uppgift att ta mig runt till olika platser. Vid ett tillfälle endast skymtade vi KGB-huset på ett kvarters avstånd, men en av studenterna pekade ändå ut det för mig och påpekade att det inte fick fotograferas. Jag tar det som att de känner att det är en viktig byggnad i deras tillvaro. Man känner av det som en ruvande skugga mitt i staden, även om det i likhet med det mesta i Minsk är putsat i ljusa färger.

Minsk förstördes svårt under kriget. När man byggde upp staden igen ville man göra en socialistisk mönsterstad, en "solstad", med breda avenyer så att solen skulle komma åt.² Avenyerna är verkligen breda. En guidebok från 2011 säger att det råder ett stort lugn och att biltrafiken är måttlig.³ Jag kan hålla med om att stämningen i staden är trygg, men det gäller inte på gatorna. Biltrafiken är mycket hetsig. Filkörningen är anarkistisk. Kommer man ut på landsbygden ser man ett trafikmönster jag känner igen från Polen, men inte från Litauen, nämligen att folk hela tiden kör om utan hänsyn till mötande trafik. De som möter får helt enkelt väja.

Belarus är ett land av troende och vid den ortodoxa påsken hälsar man allmänt varandra med "Kristus är uppstånden!", i ett land där Leninstatyerna fortfarande står och gatorna har namn efter Marx, Engels och Komsomol. En paradox? Ja, men kanske ser vi dylika bättre i andra länder än vårt eget. Foto: Anders Fröjmark.

² Den tveklöst bästa introduktionen till Minsk och en allmänt mycket läsvärd bok är Artur Klinau, *Minsk, drömmarnas solstad: En resehandledning*, Stockholm: Ersatz 2011.

³ Nigel Roberts, *Belarus: The Bradt Travel Guide*, 2. uppl., Chalfont St Peter: Bradt Travel Guides 2011 (2008), 101.

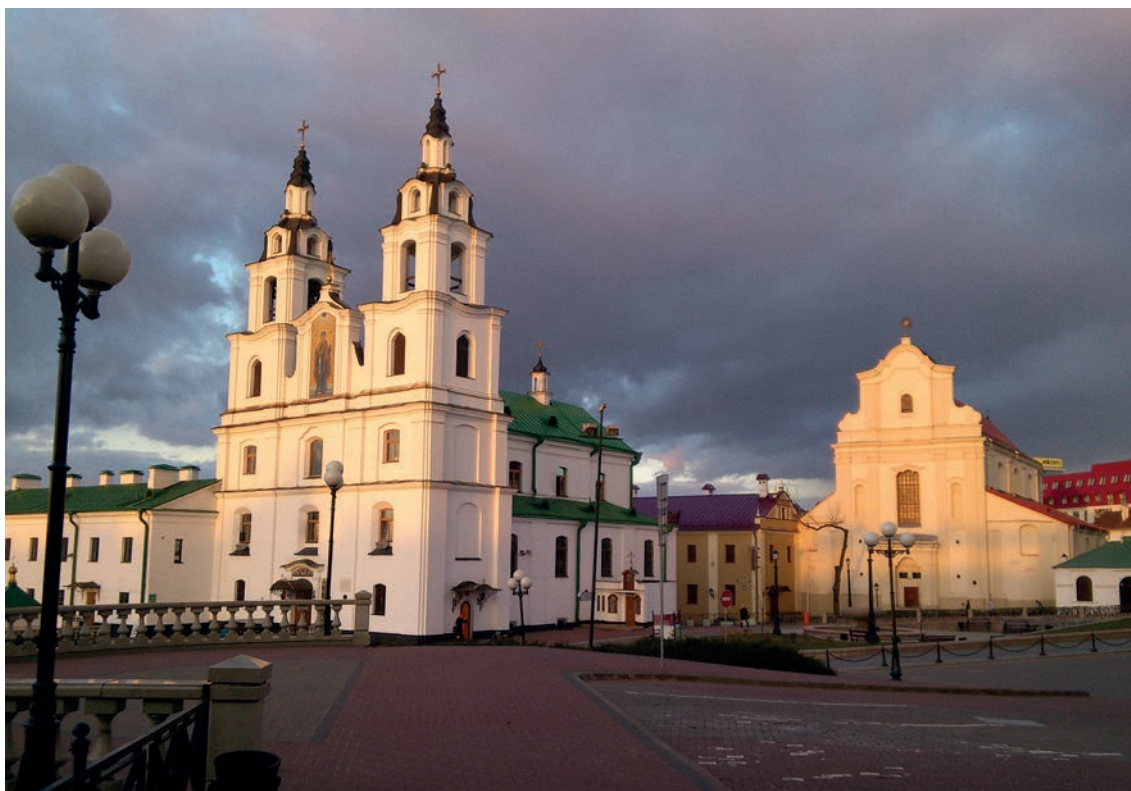

Regeringsbyggnaden i konstruktivistisk stil från 1930-talet överlevde krigets förstörelse. Framför byggnaden står en jättestatyr av Lenin. Foto: Anders Fröjmark.

Bortser man från trafiken känns Minsk som sagt som en väldigt trygg stad. I alla fall gäller det de centrala delarna. När jag tillsammans med två studenter gick hem från en operaföreställning en torsdagkväll vid tiotiden var det mycket folk i rörelse. I kulverten under den breda Oavhängighetsavenyn mötte vi en gumma, kanske en försäljerska, som inte verkade ett dugg bekymrad. I Stockholm undviker många äldre den typen av platser.

Stämningen i Belarus är på det hela taget vänlig. Jag mötte ingen människa under hela tiden som uppträdde bryskt eller otrevligt, med möjligt undantag för en person som arbetade på en sorts vägkrog, där bussen mellan Minsk och Grodno gjorde ett uppehåll. Kvinnorna i kassorna på livsmedelsaffären på Oktjabrskaja- (= Kastritjnitskaja-) gatan log inte direkt, men var inte ovänliga och gjorde sitt jobb på ett fullt tillfredsställande sätt. Detsamma gäller – med viss reservation – den unga dam som skrev in mig på Nationalbiblioteket, som inte verkade tycka att hon hade världens roligaste jobb. Till och med gränspoliserna, vanligen kvinnor i välsittande uniformer, var artiga och nästan vänliga. Vid två tillfällen såg jag personer som uppträdde berusade på sta'n, men de var inte påträngande utan mest litet sorgliga att se.

Till större delen präglas Minsk av sovjetarkitektur, vilket är naturligt med tanke på att så mycket av den äldre bebyggelsen har förstörts. Sovjetarkitekturen är från olika epoker. Det finns en del kvar från 1930-talet, särskilt regeringsbyggnaden och operan. Sedan finns det hela kvarter som har uppförts under Stalineran. Där finns en strävan efter storslagenhet och symmetri. Tack vare att byggnaderna är putsade i ljusa färger blir resultatet mindre dystert än vad det annars skulle ha varit. På kvällarna är de fasadbelysta

Övre staden (Vierchni horad) med Helgeandskyrkan i kvällsljus. Helgeandskyrkan i Vilniusbarock byggdes för ett bernardinskt (det vill säga franciskanskt) nunnekloster, men har övertagits av ortodoxa kyrkan och fungerar som dess katedral. Bakom kyrkan står det före detta bernardinkonventets kyrka S:t Josef, som nu fungerar som arkiv för litteratur och konst. Foto: Anders Frömjark.

med stor omsorg. Det är sevärt. Byggnader och trottoarer i centrala Minsk är mycket välskötta. Man går inte och snubblar på ojämna trottoarer som i Vilnius eller Kaunas. Arbetslösheten i Belarus är under en procent, enligt uppgift. Politiken går ut på att alla skall sättas i arbete. Antagligen bidrar det i hög grad till det prydliga intrycket.

Det finns några stadsdelar i Minsk som har bevarat bebyggelse från 1600-, 1700- och 1800-talen. Det gäller bland annat Njamiga (Njamiha), som har ett antal vackra kyrkor i så kallad Vilniusbarock. I Njamiga finns också några kvarter som nazisterna gjorde till ett ghetto under ockupationen, med en både värdig och välbesökt minnesplats över Förintelsens offer (se nedan). Går man åt andra hållet, över floden Svislatj, hamnar man i den så kallade Treenighetsförstaden, som har många fina hus. De är dock så dyra att ingen har råd att bo där, enligt studenterna.

Belarus är ett gränsland. Kyrkorna i Njamiga var ursprungligen katolska, i vissa fall klosterkyrkor. I dag dominerar dock den ortodoxa kyrkan i Minsk och den har tagit över en del katolska kyrkobyggnader, häribland Helgeandskyrkan som blev ortodox år 1869.⁴ Detta slags övertaganden bör ses i samband med det ryska imperiets russifieringspolitik. Under Sovjettiden var många kyrkor stängda. De användes till olika ändamål. Ett exem-

---

⁴ T.V. Habrus, *Sakral'nae doilidstva Belarusi: 1000-hadovaia spadchyna /The Sacral Architecture of Belarus: Millenial Legacy*, Minsk: Belaruskaja navuka 2014, 374. Roberts 2011 (2008), 135, anger 1852 som året för övertagandet.

pel är S:t Simeons och S:ta Helenas katolska kyrka, även kallad Röda kyrkan, som då fungerade som biograf. I dag är de flesta återställda till kyrkliga ändamål och fyllda av liv. Kyrkorna i Belarus är välbesökta.

I Belarus hävdar man att landet var det land som i proportion till befolkningen led de största förlusterna under andra världskriget. Samma sak sägs ibland om Polen. Delvis kan det kanske bero på hur man räknar, eftersom gränserna har flyttats. I vilket fall som helst hade Minsk befolkning minskat från – enligt uppgift – en och en halv till en halv miljon vid krigsslutet.⁵ Den typiskt sovjetiska lösningen var att fylla på med människor från andra sovjetrepubliker, officiellt för att solidariskt hjälpa till att bygga upp staden, men också för att reducera den belarusiska andelen av befolkningen. Samma policy tillämpades i andra delar av Belarus. Resultatet blev, att den ryskspråkiga och ortodoxa andelen av befolkningen stärktes, även i de mest katolskt präglade städerna, som Grodno i sydväst.

Språket

Några ord borde sägas om språksituationen. Ryska är vardagsspråk i Belarus. Det belarusiska språket har officiell status och används i skyltning på gator och offentliga institutioner. Detta kan ställa till litet oreda för den som inte är van, eftersom en gata eller en metrostation kan ha ett namn på kartan, ett annat på skyltarna. Det gäller till exempel för gatan och metrostationen Oktjabrskaja, som på de flesta ställen skyltas med det belarusiska namnet Kastritjnitskaja. Ett annat exempel är metrostationen vid Nationalbiblioteket, som heter Vostok vid nedgången och på vissa kartor, men Ushkod på linjeplanerna. Belarusiskan har många ord gemensamma med polskan. Det är inte så konstigt, med tanke på att Belarus under flera hundra år var en del av det polsk-litauiska samväldet, den så kallade Rzeczpospolita. De västligaste delarna av landet var dessutom delar av Polen mellan freden i Riga 1921 och den sovjetiska inmarschen den 17 september 1940.

Språket väcker emellertid känslor. En av studenterna jag talade med sade, att hon tyckte belarusiskan var ful, eftersom den hade många ord från polskan och tyskan. Sådana attityder verkar finnas under ytan. Jag tror dels det har att göra med att språket upplevs som föreskrivet uppifrån, dels att så stor del – kanske majoriteten – av befolkningen har rötter i andra delar av den gamla Sovjetunionen. En annan student skojade dock om att de kunde tala belarusiska om de inte ville att ryssarna (från Ryssland) skulle förstå.

I Grodno, som ligger i västra delen av landet, mycket nära gränserna mot Polen och Litauen, tyckte jag att dialekten var annorlunda och påminde mer om polskan. Dessutom är polskan vanlig som gudstjänstspråk i de katolska kyrkorna. Katolicismen var förut dominerande i denna del av landet, men nu finns där många och livaktiga ortodoxa kyrkor. Några går tillbaka till den tsarryska tiden, några enstaka är även äldre än så, medan andra är ganska nybyggda. Också på vägen från Minsk till Grodno såg man små ortodoxa kyrkor med skinande kupoler och troligen inte så många år på nacken. Min

⁵ Detta är muntliga uppgifter och dessutom återgivna efter minnet. Roberts 2011 (2008), 108, anger att befolkningen var 300 000 år 1939 och 50 000 när Röda armén intog staden (således i juli 1944).

tolkning är att en stor inflyttning av etniska ryssar har skett sedan kriget och att det nu, efter Sovjetunionens fall, har blivit möjligt att bygga kyrkor igen.

Kulturella influenser och folktraditioner

Genom sitt läge har Belarus påverkats av kulturella influenser från flera olika håll. Under förhistorisk tid kan man med hjälp av fyndmaterial återskapa flera olika kulturella regioner. Kommunikationsvägarna gick i stor utsträckning längs floderna. Daugava, Neris och Nemunas, som i Belarus heter Dvina, Vilija och Njemen, binder samman de nordvästra delarna av dagens Belarus med de kulturer som fanns i Baltikum. Pripjat-området i söder har haft andra kontaktvägar. Under järnåldern fanns det olika typer av dräkt detaljer från kvinnodräkterna, som man använder för att avgöra vilken folkgrupp bäraren har tillhört, exempelvis jativinger eller något slaviskt folkslag.

I folktraditioner i dagens Belarus finns inslag som liknar dem i de baltiska länderna. Bland annat är midsommarfesten mycket viktig. Den kallas Kupalle, Kupala eller Kupalje och firas av katoliker natten till den 24 juni, av ortodoxa natten till 7 juli. Några inslag är att man hoppar över eldar, gärna parvis hand i hand, att flickorna har blomsterkransar i håret som man sedan låter flyta på vattnet för att få spådomar om vem man ska gifta sig med, och att man letar efter ormbunkar som sägs blomma just denna natt. Folkdräkt används vid firandet. Belarus har en levande folkdräktkultur. Dräkterna påminner i mina ögon mycket om dem man ser i Lettland eller Litauen. Ett typiskt slaviskt kulturinslag är de målade påskäggen, som kan ha mycket avancerade mönster.

Den litauiska staten har en del av sitt ursprung i nuvarande Belarus. Novogrodek var en av de platser som tidvis fungerade som huvudstad och borgen Krewo var platsen där storfursten Jogaila år 1385 ingick ett avtal med Polen, i vilket han lovade att kristna Litauen och ingå äktenskap med drottning Jadwiga, något som blev upphov till den fyrahundraåriga polsk-litauiska unionen. Dessa båda platser ligger på belarusiskt territorium. Under Mindaugas tid runt mitten av 1200-talet utvidgades det litauiska storfurstendömet åt öster och söder i konflikter med det slaviska storfurstendömet Polotsk och mongolerna. Städer som Minsk, Orsja och Grodno kom därigenom att ingå i det litauiska storfurstendömet.

Det som i dag är Belarus och belarusisk kultur har alltså skapats och berikats av inslag från många olika håll. Även varjagerna, alltså nordborna, har funnits med i detta sammanhang. En del av deras handelsvägar gick över detta territorium. Det har gjorts mycket stora fynd av arabiska mynt i Belarus, som lär vara den näst viktigaste fyndplatsen för sådana efter Gotland. Nestorskrönikan hävdar att fursten Rogvolod i Polotsk på 900-talet och hans dotter Ragnieta skulle ha haft skandinaviskt ursprung. Namnet Rogvolod har jämförts med det nordiska Ragnvald och Ragnieta med Ragnhild. De kom i konflikt med den ännu hedniska fursten Vladimir, som dödade Rogvolod och gifte sig med Ragnieta. Vladimir erövrade sedan Kiev och grundade Kievrus. Begreppet Rus används för de tidigaste ryska statsbildningarna. Det är därför som man i Belarus föredrar

namnet ”Belarus” framför ”Vitryssland”, som får det att låta som att landet vore en del av Ryssland.

Ortnamnen Novogroduk och Grodno är av slaviskt ursprung. Namnet Krewo påminner om det lettiska namnet för Ryssland, Krievija, vare sig detta är en slump eller inte. Ett annat ortnamn som ger en association till Lettland är flodnamnet Gauja (eller Gavja), som är namn på en biflod till Njemen öster om Lida. Gauja heter också en betydande flod i Lettland, vilken på äldre kartor vanligtvis kallas Aa. Kanin heter *trus* på belarusiska, vilket i princip är detsamma som lettiskans *trusis*. Tack heter *dzákue*, vilket påminner om polskans *dziękuję* och litauiskans artiga *dėkui*. Ett annat tecken på släktskap mellan belarusiska och polska är att det polska stungna ł motsvaras av ett speciellt tecken i det belarusiska alfabetet: ŷ.

Det stora fosterländska kriget

Som redan har sagts var Belarus mycket hårt drabbat under Andra världskriget. För en utländsk besökare som jag är det nästan ett obligatorium att besöka museet för Det stora fosterländska kriget, dit jag blev tagen av två studenter. I sovjetisk och post-sovjetisk historieskrivning talar man ju gärna om Det stora fosterländska kriget, som inleddes med Tysklands anfall på Sovjetunionen den 22 juni 1941 och avslutades den 9 maj 1945. Jag var därför nyfiken på hur de skulle förklara de händelser som låg före juni 1941 och som inte riktigt går in i bilden av det sovjetiska försvarskriget. Dit hör anfallet på Polen den 17 september 1939, anfallet på Finland den 30 november samma år och ockupationen av de baltiska staterna sommaren 1940. Redan innan vi kom till museet hade en av studenterna sagt till mig, att Det stora fosterländska kriget var en del av Andra världskriget. Jag var nöjd med att de inte satte likhetstecken mellan dessa båda begrepp. När man kom in i museet fanns det några montrar i början som ägnades åt Molotov-Ribbentrop-pakten (MRP) och de händelser jag nämnde ovan. En av studenterna sade, att det fanns de i väst som ansåg att Sovjetunionen hade startat kriget i och med MRP, men det var ju fel, enligt henne. Jag instämde, men tillade att man i Baltikum hade negativa känslor för MRP. Anfallet på Polen förklarade man som att Sovjetunionen var tvunget att försvara ”västra Belarus”, som hade blivit polskt i och med freden i Riga 1921. Jag blev så häpen att jag inte kom på något att svara, men detta är det dominerande synsättet i Belarus och skildras också i en stor målning från 1940 på konstmuseet i Minsk.⁶ När jag såg den tillsammans med några studenter fick jag fram, att man inte såg saken på det sättet i Polen. Studenterna kontrade då med att det fanns mycket revanschism i Polen, vilket åter gjorde mig ställd.

I efterhand får jag inse, att det belarusiska synsättet inte är helt orimligt, med tanke på att det fanns en stor belarusisk befolkning i det område som var polskt mellan 1920 och 1939. I mellankrigstidens Litauen var man mycket upprörd över att Polen – utan något fredsavtal – hade lagt under sig stora delar av det historiska Litauen, inklusive Vilnius

6 Monos Monozson, ”Sovjetiska tankmäns möte i västra Belarus” (1940), se: <http://www.artmuseum.by/ru/vyst/50-shedevrov-nacziionalnogo-xudozhestvennogo-muzeya/m.-monozson-%E2%80%9Cvstrecha-sovet-skix-tankistov-v-zapadnoj-belorussii%E2%80%9D>.

och Trakai. Det var dock sannolikt inte för att tillgodose den belarusiska minoritetens intressen som Sovjetunionen anföll Polen och delade det med Nazityskland. När man gjorde det följde man en på förhand uppgjord plan, som man hade fastslagit i de hemliga tilläggsprotokollen till MRP.

Även finska vinterkriget ägnades en monter. Jag vet inte om det gavs någon förklaring eller motivering till kriget, men det var i alla fall inte utsuddat ur historien. Annekteringen av de baltiska staterna nämndes också, men bara som ett faktum och utan förklaring, såvitt jag kunde se.

Det var som alltid mycket värdefullt att se de olika platserna och museerna tillsammans med belarusiska studenter. Man kunde därigenom få deras bild av det som skildrades och ta del av deras reaktioner. Det är uppenbart att de var berörda av en del av det som

Detta monument står i en grop (yama), där massavrättningar av judar ägde rum. Det lär ha varit det första monument som restes efter kriget. Trots att det ligger avsides är det välbesökt och färska blommor ligger vid dess fot. Intill finns en senare skulpturgrupp, som visar hur män, kvinnor och barn förs ned till sin död. Denna plats gör ett starkt intryck på besökaren. Foto: Anders Fröjmark.

visades, till exempel en staty vid ingången av en soldat som tog avsked från sin unga fru, eller en rysk sång som spelades när man gick in i museet. Den var mycket sorglig, sade de, men jag förstod den dessvärre inte. Både ryssar och belarusier kämpade en hård försvarskamp mot en aggressiv och hänsynslös angripare, som från början var inställd på att de slaviska folken på sin höjd dög som slavarbetskraft i Tredje riket. Under

ockupationen var det många som förde partisankrig. Vi vet att tyskarna var hårdhänta ockupanter, men att de som drabbades allra värst var judarna är något som man inte talar särskilt mycket om i museet. Det finns några affischer med tyska kungörelser som riktar sig mot judar, men det är i stort sett allt. När vi besökte Segermonumentet i Minsk, med långa listor namn över dödade, sade min kollega Elena att judarna hade klagat över att deras namn skulle vara på samma listor som de andra offren, men att här i Belarus gjorde man inte skillnad på det sättet. Det är ett synsätt som kanske låter rimligt, men det judiska folket var på förhand utpekade av nazisterna för utrotning just för att de var judar och inte för eventuella motståndshandlingar eller av andra politiska skäl. Det är därför det ändå skulle kunna vara befogat att tala särskilt om de judiska offren. Nu kan man nästan få intrycket att de smusslas undan.

*Det nationella konstmuseet är en verklig pärla i centrala Minsk.
Foto: Anders Fröjmark.*

Å andra sidan finns det i Minsk ett väldigt fint och gripande minnesmärke över förföljelserna av judar. Det är beläget i närheten av det ghetto som nazisterna samlade judarna i. Monumentet står i en grop, kallad Yama, dit man förde ned judarna för att döda dem. Det var enligt Elena det första minnesmärke som restes i Minsk efter kriget. Senare har det tillkommit en skulptur som visar hur män, kvinnor och barn förs ned i gropen. När jag var där med några studenter låg det färskblommor vid monumentet, och besökare kom dit, trots att det ligger på en ganska avskild plats i staden.

Museet över Det stora fosterländska kriget avslutas med en segersal, som strålar av ljus. Det är den vackraste salen, sade studenterna, och det kan man knappast säga emot. Det är nästan som en kyrka. Museet är nybyggt på sin nuvarande plats, så även de här studenterna besökte det för första gången när vi var där.

Nationella konstmuseet i Minsk

Som framgår av vad jag inledningsvis skrev fann jag Minsk vara en trivsammare och

I denna vackra konstruktivistiska byggnad från 1932 fanns tidigare Nationalbiblioteket. Foto: Anders Fröjmark.

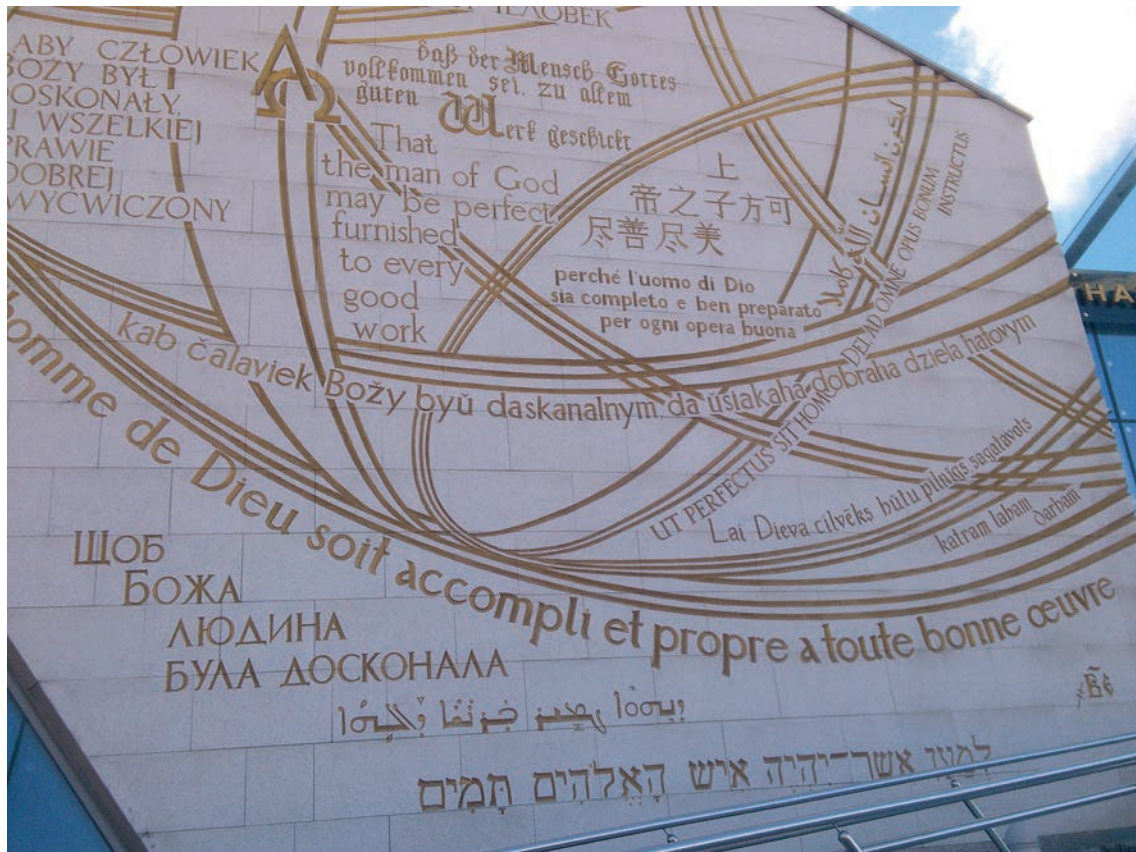
vackrare stad än jag hade trott. Till och med Stalintidens arkitektur får ett försonande drag, eftersom den är putsad i ljusa färger och mycket väl omhändertagen. I Litauen och Lettland låter man den tidens byggnader stå kvar som ett minne från det förflutna, eller helt enkelt för att husen behövs, men fasaderna är bruna och trista.

Ett problem med Stalintidens arkitektur är storskaligeten. Den måste till varje pris göras storslagen och symmetrisk och ska helst kanta överdrivet breda gator. Människorna görs små. På det sättet är det en arkitektur som passar diktaturens människosyn.

Men all sovjetarkitektur är inte sådan. Minsk har som nämnts en hel del fina byggnader från 1930-talet. De har ofta mycket mänskligare proportioner. Det gäller till exempel det nationella konstmuseet i klassicistisk stil, som är en verklig pärla. Man överväldigas av att museet har så rika samlingar av konst. Det finns så mycket att se. Jag frågade min kollega Elena hur det kunde komma sig, att museet trots kriget och den tyska ockupa-

tionen hade så fina samlingar. Hon sade att det efter kriget bara hade funnits två konstverk kvar och att allt annat hade fått införskaffas efter kriget. Det finns förstås också en hel del efterkrigskonst i samlingarna.

Partisankampen och kriget är ett viktigt tema. Minsk lever i, med och av minnet av kriget. Där fanns ett porträtt av en partisanpojke från 1943, när det ännu var pågående. Han såg beslutsam, nästan litet vild ut. En ganska stor avdelning innehöll dock konstverk som skildrade partisankampen i ett efterhandsperspektiv, i vissa fall så sent som

Nationalbibliotekets nya byggnad har fått en omfattande konstnärlig utsmyckning. Foto: Anders Fröjmark.

på 1970-talet. Det som slog mig med den avdelningen var att helheten gjorde ett nästan sakralt intryck, som om sovjetsamhället, i brist på gudar, helgon och andlighet, skapade en andlighet i skildringen av beslutsamma, sörjande och eller lidande människor under krigsåren.

Nu när Belarus har kunnat kasta av sig den sovjetiska antireligiösa kappan kan man också ställa ut konst, som har ett tydligt kristet budskap. En specialutställning pågick under vårt besök. Där fanns bland annat en ganska ovanlig framställning av Jesus, av Vasil Palenau (1844–1927), i vilken Jesus inte dominerar bilden, utan sitter på en bänk utanför ett hus och talar, stillsamt och allvarligt, med ett barn. I förgrunden ser man en kvinna som kommer med ett barn i handen och några andra, som mest verkar stå och lyssna.

Nationalbiblioteket

Konstmuseet har en mycket lyckad tillbyggnad, som ger plats för stora, ljusa salar utan att påverka fasaden mot gatan. Denna nybyggnad är ett undantag i ett annars ganska rastlöst sökande efter att bygga nytt och större. Jag tänker på museet för Stora fosterländska kriget, som nyligen har flyttats från centrala Minsk till det ovan omtalade nybygget, varefter den gamla byggnaden har rivits. Men ännu mer tänker jag på det stora Nationalbiblioteket. Tidigare hade det en fint designad byggnad i konstruktivistisk stil från 1930-talet. Nu har det flyttats ut till en för mig ganska obegriplig konstruktion, ett slags romb som står på högkant, i ett utkantsområde. En av studenterna hade praktik där och visade mig runt. Han var hjälpsam och kunnig, men förstod kanske inte riktigt att det som intresserar mig med ett bibliotek är böckerna. Vi gick runt och tittade på alla konstverk, som är mycket imponerande på sitt sätt, men läsesalen för de äldre samlingarna kom vi inte in i, för dit hade han dessvärre inte tillträde. Jag fick i alla fall ett lånekort och testade att använda katalogen. Efteråt fick jag höra, att det var många som var kritiska till biblioteksbygget. Det hade kostat så mycket att man hade fått ta ut en extraskatt, men det ansågs mest vara ett skrytbygge och inte särskilt funktionellt. När min kollega Elena ville ha min ärliga åsikt sade jag, att det var mer ett monument än en plats för böcker. Annars tyckte jag att det var bättre att kritiska åsikter kom från dem själva; jag är ju bara en gäst i landet. Men jag har ett lånekort, vilket är mer än vad Elena har, sade hon.

Kritiska synpunkter på Stalintiden

Under mitt besök var jag över huvud taget inte ute efter att tala politik eller få fram politiska uppfattningar hos dem jag talade med, men ett och annat kom ändå fram. En av studenterna, som bar en nål från det belarusiska exiluniversitetet i Vilnius, berättade om ett minnesmärke över offren för sovjettidens repression i Minsk. Det var nämligen så att man under byggandet av cirkelvägen runt Minsk hittade massgravar på en plats kallad Kyropaty. Där har människor ordnat ett spontant minnesmärke i form av träkors i ett skogsområde. Det är alltså inte ett officiellt minnesmärke, men det är ändå utsatt på kartorna. Denne student talade även om Katyn-massakern. Jag trodde först han menade Khatyn, som är en plats där nazisterna utplånade en hel by under ockupationen, men det var verkligen Katyn utanför Smolensk han menade. Det var inte bara polska officerare som hade mördats där, sade han, utan också belarusiska. I Katyn massakrerades ett stort antal tillfångatagna officerare av NKVD år 1940 efter godkännande av Stalin och politbyrån.

Stalin kritiserades också av en av de studenter som följde mig till museet över Det stora fosterländska kriget. Det var Stalins utrensningar som försvagade den Röda arméns försvarskraft vid det tyska angreppet 1941, sade hon, vilket är helt riktigt.

Kadetterna

Det finns en militaristisk eller i alla fall militariserad sida i det belarusiska samhället. Delvis handlar det om att man vårdar minnena av ”Det stora fosterländska kriget” och inte minst av partisankampen, men militarismen är inte bara historisk. Man ser ganska ofta människor i militära uniformer på sta'n i Minsk. När jag och några studenter vid ett tillfälle kom upp från en metrostation, det kan ha varit i Njamiga, så mötte vi en grupp gossar i militäruniformer. De var kanske i tolv–trettonårsåldern. Jag ställde inga frågor då, men vid ett senare tillfälle frågade jag någon, kanske var det Elena, vad det kan ha varit för några. Jag fick då veta att de troligen var kadetter och att man började vid kadettskolan vid tolv års ålder. Ingen verkade tycka att det var något märkligt med det, men jag kan inte påminna mig att någonsin ha sett barn i militäruniformer i något västland, annat än möjligtvis om de var utklädda.

Grodno

Grodno, som jag besökte sista dagen på min resa, är en stad som bär på mycket historia. Elena hade skickat med mig en student som guide och såg också till att vi blev mötta av Siarhei Danskih, föreståndaren för turismprogrammet vid Janka Kupala-universitetet i Grodno, som var en tidigare student till henne. Siarhei gav en mycket grundlig rundvisning i Grodno. Många krig har gått över staden, bland annat det Stora nordiska kriget, som man lokalt kallar ”Svenska kriget”. Karl XII blev nästan skjuten när han var i Grodno 1708, men räddades av en rådig officer. Grodno tillhörde Storfurstendömet Litauen sedan 1200-talet.

Den ortodoxa Boris och Gleb-kyrkan från 1180-talet är den äldsta bevarade kyrkan i Grodno. Dess murar är dekorerade med kors och andra symboler. Foto: Anders Fröjmark.

När Polen och Litauen hade bildat den så kallade Lublinunionen 1569 bildade de tillsammans en ganska fast sammanhållen unionsstat, den så kallade Rzeczpospolita. I Rzeczpospolita hade man som princip att parlamentet, sejmen, skulle sammanträda var tredje gång i Litauen. Grodno var den stad i Litauen som låg närmast till från Warszawa och den polska adeln var bekväm av sig och ville inte resa längre, så därför hölls sejmen ofta i Grodno, trots att det egentligen var en vanlig provinsstad. Under Rzeczpospolitas tid fanns det därför många adelspalats i Grodno, men de finns inte längre kvar. Ett av dessa adelspalats tillhörde

Nemunas (Njemen) flyter stillsamt förbi det gamla slottet (Stari zamak) – en gång residens för Stefan Batory – och den ortodoxa Boris och Gleb-kyrkan. Foto: Anders Fröjmark.

ätten Sapieha. Siarhei berättade att ett möte hade ägt rum där, som hade fått stor betydelse för Sverige. Den livländske adelsmannen Johan Reinold Patkul, som avskydde det svenska väldet i Livland, hade där träffat August den starke av Polen och Sachsen, och kommit överens med honom om att försöka bilda en allians mot Sverige. Polen-Sachsen allierade sig med Danmark och Ryssland och anföll Sverige i det så kallade Stora nordiska kriget, vilket ledde till att Sverige förlorade sin stormaktsställning och herraväldet i Livland.

En annan livländsk ätt splittrades av det svenska väldet i Livland, nämligen ätten Tisenhusen. En gren ville förbli katoliker och lämnade Livland. Också Tisenhusen hade ett palats i Grodno. Där residerade bland annat en känd guvernör som betydde mycket för staden. Inte heller det palatset finns längre kvar. Siarhei gav oss en virtuell stadsguidning, där han pekade på många byggnader som inte längre fanns. Ungefär så brukar det vara när jag guidar studenter i Gamla sta'n i Kalmar.

Även om många gamla adelspalats har försvunnit är Grodno ändå rikt på historiska byggnader och relativt förskonat från skador från de senaste krigen. Äldst är en liten ortodox tegelkyrka, Boris och Gleb, i en ganska ovanlig form från 1100-talet. Den ligger för sig själv på en kulle över floden (Njemen eller Nemunas, beroende på vilket språk man talar). På en annan kulle närmare stadens centrala delar ligger det gamla slottet (Stari zamak), som grundades på den litauiske storfursten Vytautas den stores tid.

Ovan: Den tidigare birgittinska klosterkyrkan reser sig över Karl Marx-gatan i Grodno. På fasaden ser man vacker sgraffito-målning. Under sovjettiden användes Birgittaklostret som mentalsjukhus, men numera har det återgått till katolska kyrkan. Systrar från Nazaret-orden tar hand om klostret, som även används för religiös utbildning. Nedan: Synagogan i Grodno. Foto: Anders Fröjmark.

Han grundade också en katolsk stadskyrka, som revs under sovjettiden. Det finns också flera klosterkyrkor. Hur många av dem som har aktiva klosterkommuniteter vet jag inte, men det är nog inte många. Mitt i staden låg jesuiternas stora konvent med kyrka och apotek. Kyrkan är i jätteformat och numera katolsk katedral. Jesuiterna drev också ett apotek, som fortfarande finns kvar, men utan jesuiter. Delar av konventsbyggnaderna är fängelse.

Birgittinernas klosterkyrka var den jag särskilt ville se. Klostret grundades 1636 som dotterkloster till birgittinklostret Triumphus Mariæ i Lublin i Polen, i sin tur grundat av Władysław II Jagiełło efter segern över Tyska orden vid Grunwald/Tannenberg 1410.⁷ Det lär ha varit ganska livaktigt och respekterat, men lades formellt ned under 1800-talet. Det sägs dock ha funnits enstaka nunnor kvar så sent som 1913. Under sovjettiden var klostret mentalsjukhus. I dag finns det nunnor av Nazaret-orden i klostret. En av dem höll på att städa när vi besökte kyrkan, men gjorde en paus så att vi kunde talas vid en stund.

Det finns också flera ortodoxa kyrkor i Grodno. Varje gång man gick in i en kyrka, oavsett om den var ortodox eller katolsk, kändes det att den var full av liv och att människor gärna söker sig till kyrkorna. Detta gällde både i Minsk och i Grodno. Ofta pågick det gudtjänster. Synagogan blev det dock inte av att besöka, trots att vi var där på sabbaten och trots att vi mötte en litet säregen man, som tyckte att vi borde gå dit för att det var så trevligt där. Det var en person som tiggde pengar, men också ville diskutera filosofi och religion och litet av varje. Han hade armenisk bakgrund och en judisk kalott på huvudet.

Precis som i Minsk heter gatorna i Grodno sådant som Karl Marx-gatan och Sovjetgatan. Går man ned längs den sistnämnda, en liten bit från stadens historiska centrum, kommer man till en plats som är ganska apart i västerländska ögon, men väldigt typiskt sovjetisk. Det är ett överdimensionerat torg, dominerat av en anonym administrationsbyggnad i betong. Framför denna, mitt på torget, står en staty av Lenin. Grodnos Lenin försöker se litet folklig ut med en käck mössa på huvudet. Mitt emot ligger en fin park, i vilken det finns ett minnesmärke över de döda i Det stora fosterländska kriget. Hela denna miljö utgör en ganska perfekt sovjetensemble. Jag hoppas att Leninstatyn försvinner så småningom, men innan det sker borde man faktiskt fotodokumentera det hela.

Gränsen

Man kan knappast undgå att känna närheten till gränsen när man är i Grodno. Białystok i Polen ligger 83 km från Grodno och Druskininkai i Litauen ligger på 43 kilometers avstånd. Själva gränsen ligger närmare än så. Det finns en betydande polsk minoritet i

⁷ Sven Ekdahl, "Heliga Birgitta, slaget vid Tannenberg och grundandet av klostret Triumphus Mariæ i Lublin", i *Slavica Lundensia* 23, 2007, 1 – 23 (on line: <journals.lub.lu.se/index.php/sl/article/download/9986/8419>); Hans Cnattingius, "Birgittinerorden i Polen" i *Annales academiae regiae scientiarum Upsaliensis* 15–16 (1971–72), 21–83; *Birgitta Atlas: Saint Birgitta's Monasteries: A Trans-European Project*, red. Ulla Sander-Olsen et al., Uden: Societas Birgitta Europa 2013, 107–12 (Lidia Kwiatkowska-Frejlich), 143–47 (Maria Kałamajska-Saeed).

Grodno och särskilt i de katolska kyrkorna ser man anslag på polska. En katolsk gudstjänst som pågick i katedralen hölls på polska.

Gränsen är dock svårforcerad för medborgarna i Belarus. Man kommer inte över gränsen utan visum. Detsamma gäller omvänt – vi behöver visum för att komma in i Belarus. Gränsen är en gräns som både stänger inne och stänger ute människor. Vera (studenten) berättade att hon hade en kamrat, en ung man, i Tyskland, men hon kunde inte få visum för att besöka honom eftersom det misstänktes att hon kunde gifta sig med honom för att få stanna kvar i EU. Hon hade inga sådana planer över huvud taget, men detta illustrerar problemen. Både Litauen och Polen är Schengenländer och det betyder att ett visum till ett av dessa länder i praktiken är ett visum till hela Schengenområdet, det vill säga större delen av EU plus Norge, Island, Schweiz och Liechtenstein. Vill man åka till Litauen finns det bara en sorts visum, och det är Schengenvisum. Det hindrar inte att ganska många människor reser från Grodno till Druskininkai och från Minsk till Vilnius för att shoppa. Troligen är det både dyrt och krångligt, men på något sätt lyckas de. Polen har en annan inställning. De betraktar de gamla områden i öster som tidigare har lytt under polskt välde som ”Kresy”, ”gränsländer”, och har speciella villkor för invånarna där. De erbjuder två olika sorters visa utöver vanligt Schengenvisum. Det ena kan sökas av personer som har polska rötter, det andra kallas ”na kupa”, visum för att göra inköp. Dessa två sorters visum gäller enbart i Polen.

På söndagen den 19 april var det dags för mig att erfara vad gränsen innebar i praktiken. Klockan nio på morgonen avgick det en buss från Grodno till Vilnius. Det var en minibuss, full till sista plats. Siarhei hade skaffat biljett åt mig i förväg, annars hade jag varit chanslös. Vägen till gränsen avverkas ganska snabbt, men när man närmade sig kom man till en jättekö av långtradare – ryska, belarusiska, polska och litauiska. De stod stilla och tog upp hela högra körfältet. Minibussen fick köra förbi i det vänstra körfältet, alltså mot trafikriktningen. De få bilar vi mötte fick väja ut på vägkanten. Jag vet inte hur många långtradare vi körde förbi, eller hur lång kön var – minst ett par kilometer, skulle jag gissa. Till sist var vi i alla fall framme vid den belarusiska gränsstationen. En gränsvakt gick ombord och samlade in alla pass. Efter ett tag kom hon tillbaka och lämnade dem igen. Nästan alla gränsvakter jag såg i Belarus var kvinnor. De var artiga och korrekta och ganska chica i sina uniformer.

Bussen kunde nu rulla vidare några hundra meter till den litauiska gränsstationen. Där fanns det ingen som var artig, ingen som ansträngde sig och definitivt ingen som var chic. De stod mest och rökte. En person i chefsställning gick ombord och samlade in passen. Han frågade alla vart de skulle, även mig som hade ett EU-pass. Jag undrade för mig själv om han verkligen hade rätt att fråga det, men sade i alla fall att jag skulle till Vilnius. Han blev borta ganska länge med passen, så jag gick ut och sträckte på benen litet. Det fanns tre filer vid gränsstationen. Vi var i den första, troligen eftersom vi var en buss i linjetrafik. I den andra fanns det vanliga personbilar, ett par-tre stycken, och i den tredje stod de stackars långtradarna. Jag tror inte det är någon höjdare att åka personbil över gränsen. Alla passagerarna skulle gå ur och bagageutrymmena letades igenom utan

brådskas av inte speciellt artiga gränspolis, men där hände det trots allt något och kön var inte särskilt lång. Värre var det för lastbilschaufförerna. Jag vet inte hur länge vi stod i den litauiska gränstationen, kanske en halvtimme, men under den tiden såg jag en enda långtradare som blev klar och kunde fortsätta förbi gränsbommen in i Litauen. En annan långtradare fick köra fram till ett stort plåtskjul och stanna där. Om detta är tempot med vilket man släpper igenom långtradarna, kan man tänka sig hur lång tid de får vänta i sin långa kö. De som stod sist i kön lär knappast ha kommit igenom den dagen.

Säkert anser man i de flesta EU-länder att det måste vara en strikt kontroll vid Schengengränsen.⁸ Utan tvivel är det många som försöker smuggla över både det ena och det andra den vägen. Men jag är övertygad om att det skulle gå utmärkt att snabba upp processen ordentligt, om bara gränsvakterna tog litet kortare rökpauser och gick in för att göra sitt jobb. Det verkar dock som att litauerna gärna manifesterar sin makt på detta sätt. ”Nu är det vi som bestämmer här; vi som avgör om du kommer in i Schengen eller inte”. Denna gränsövergång är en av Europas flaskhalsar.

På resan vidare till Vilnius påminnes jag om en äldre gräns. Från 1920 till 1939 ingick östra delen av det som i dag är Litauen, inklusive Vilnius, i Polen. Med hjälp av samtida kartor jag hade fotograferat av kunde jag se var gränsen mellan Polen och Litauen hade gått på den tiden. Det framstod då tydligt varför man hade dragit gränsen där man gjorde det. Det var järnvägen som hade avgjort saken. Det går nämligen en viktig järnvägslinje från Warszawa till Sankt Petersburg via Białystok, Grodno, Vilnius, Daugavpils, Rēzekne, Abrene/Pytalovo, Ostrov och Pskov. Genom att dra gränsen som de gjorde det såg polackerna till att få hela järnvägssträckan från Warszawa till lettiska gränsen på polskt territorium.

Gamla slitna, kära Vilnius väntade vid vägens ände, med sina knöliga trottoarer och skamfilade fasader i det litet tillbakasatta området uppe vid järnvägsstationen – inte som skinande Minsk. Men det är ändå Vilnius. Lunchpannakakorna på järnvägsrestauranten smakar alltid fint. Sedan tog jag tåget den lilla sträckan ut till flygplatsen och såg fram mot mellanlandningen i Riga. Laimas café på flygplatsen brukar alltid ha något gott.

Epilog

När jag för *HumaNettens* räkning redigerade dessa intryck, som med stöd av fotografier och anteckningar ursprungligen nedtecknades under perioden april till juni 2015 i form av mail till en vän, insåg jag att jag hade glömt tala om en av Belarus mest berömda attraktioner – nationalrätten *draniki*. Det är en sorts potatisplättar med olika slags tillbehör, varav syrad grädde – smetana – brukar vara en. Förutom att Belarus är ett land vid historiens korsvägar, med påtagliga, mer eller mindre lättidentifierade spår från otaliga kulturer och imperier på sitt territorium, finns det således även goda kulinariska skäl för ett besök.

---

⁸ Sedan jag skrev dessa rader i juni har Schengengränsen och det eventuella behovet av kontroll vid den blivit ett allmänt diskussionsämne i Europa på grund av flyktingsituationen.

Dagar i Delhi

av Hans Hägerdal

Det första som slår emot mig när jag går ut från planet är en vag doft av brända sopor. Det är inte det bästa tänkbara första intrycket av en nation som för många fortfarande är sinnebilden för orientaliskt drömmeri, men det är en behändig illustration (om nu illustrationer kan lukta) av de krafter som är i rörelse i det land som snart kommer att vara världens befolkningsmässigt största. Vi talar naturligtvis om Indien, en subkontinent som bjuder på de mest bjärta kontraster av konservativ tradition och radikal modernitet, rikedom och fattigdom, kaos och ordning. New Delhi, dit vi kommer är en megastad som med sina över 20 miljoner invånare uppvisar en utvecklingsorgie – men där sophanteringen fungerar så fragmentariskt att många bränner sitt avfall trots förbud att göra så. Fast nog får man säga att de positiva sidorna övervägde under ett besök fullt av bokstavligen färgstarka intryck.

I november 2015 ingick jag i en delegation från Linnéuniversitetet som besökte New Delhi för att odla upp kontakter med akademiska institutioner och lära oss något om hur högre undervisning, forskning, ekonomi och samhälle fungerar i Indien. Sammalagt var vi fjorton personer plus några anhöriga. Förarbetet för besöket gjordes av en Indiengrupp med Camilla Andersson Lundqvist, Kristina Myrvold och Soniya Billore som gjorde upp en handlingsplan. Målsättningen med planen är att uppmuntra medarbetare på Linnéuniversitetet att påbörja samarbetsprojekt med indiska institutioner. Det gäller såväl forskning som lärar- och studentutbyte. Här kommer jag inte att ge någon fullständig rapport av besöket vilket i sinom tid kommer att finnas tillgängligt på annat håll. Istället följer några intryck från det vi fick se och uppleva.

Söndag

Vi har nu tillbringat ett dygn i New Delhi, som är det korrekta namnet på huvudstaden – Delhi är egentligen huvudstadsterritoriet (capital territory) – och börjar hämta oss efter en tämligen sömnlös flight. Dagen är vikt för kulturella aktiviteter och en buss hämtar gruppen tidigt på eftermiddagen. Resebyrån Sharp Travels har anlitats för att slussa runt oss bland lärosäten och monument under en dryg veckas tid och gör det bokstavligen med ett leende – då vi stiger ut och in i bussen hjälps vi av en assistent med sympatisk uppsyn. I god stämning åker vi genom jättestaden, kommenterar trafiken och folklivet och den fantastiska buffé som hotellet tillhandahåller och nästan gör luncher obehövliga. Efter att ha bevistat Mahatma Gandhis kremeringsplats och mot en liten slant fått fotografera en ormtjusare är det dags för Swaminarayan Akshardham. Namnet säger antagligen inte mycket för en svensk läsare. Det är emellertid ett av världens största tempelkomplex och en av många helgedomar som byggts av anhängarna till sektgrun-

daren Swaminarayan (1781-1830) – det finns även sådana i Västeuropa. Swaminarayan hävdade att han var en manifestation av den högste gudomen, och hans anhängare tycks inte hysa tvivel om den saken. 7000 hantverkare slet i mer än fyra år för att färdigställa komplexet invid Yamunas flodbädd som kunde invigas i november 2005.

Bild 1. En ormtjusare med sin kobra utanför Mahatma Gandhis kremeringsplats.

Det är inte tillåtet att fotografera i templet och säkerhetskontrollerna är rigorösa. Män och kvinnor förs i separata köer och kroppsvisiteras omsorgsfullt och intimt. Det är en påminnelse om den oro för attentat som råder i landet med dess mångfald av sekteristiska intressen – ett systertempel i Gujarat attackerades av terrorister 2002. Längs långa korridorer kommer vi in i jätteanläggningen med byggnader av skulpterad sandsten. Ingen tycks höja på ögonbrynen åt att Akshardham till allt annat har drag av en from nöjesanläggning. Vår grupp placeras i flumride-liknande båtar som tar oss genom en vattenränna kring vilken historiska miljöer har byggts upp. En röst förklarar på engelska hur forntida indier uppfunnit allehanda nyttigheter från demokratin till flygmaskiner (!). Det hela är onekligen väldigt skickligt och suggestivt gjort.

Båtfärden följs av ett besök i det stora huvudtemplet, Akshardham Mandi, med en jättestaty av Swaminarayan som centralpunkt. Det är glitter och guld i överflöd och vi diskuterar efteråt huruvida anläggningen är att betrakta som imponerande eller over-the-top. För troende är frågan säkerligen irrelevant. Vår vistelse avrundas med en vatten- och ljusshow där besökarna sitter runt en väldig fontänenläggning. En episod från

Upanishaderna spelas upp på tempelväggen ovanför fontänen med skicklig laserteknik. Elementgudarna Varuna (vattnet), Agni (elden), Vayu (vinden) och Surya (solen) släpper loss naturkrafterna mot världen, tills den högsta gudomen i Swaminarayans skepnad (en liten lätt avvikelser från Upanishaderna) förebrår dem för deras egoistiska handlingsätt.

Bild 2. Intellectuell aktivitet råder på Nordic Centre in India. Från vänster studenten Anna, en skugglik Samrat Kumar, NCI-anställd, Ann-Charlotte Larsson, Kristina Myrvold, Soniya Billore och Peter Gierow.

Måndag

Nu sätter en arbetsintensiv vecka igång. På morgonen plockas vi upp av bussen och hamnar efter någon timme på Nordic Centre in India i ett lugnt medelklassområde. Där tas vi emot av föreståndaren Samrat Kumar som satt ihop en liten workshop om akademisk kultur i landet och hur det är att undervisa och forska. NCI är en sorts sambandskontor för ett antal skandinaviska universitet som vill kontakta indiska motsvarigheter. Linnéuniversitetet gick med 2014. Indiska partners i samarbetet finns bland annat i Delhi, Hyderabad, Bangalore, Pondicherry och så vidare. Samrat berättar att det inte alltid är det enklaste att skaffa visum för att forska i landet – och det räcker inte med att försöka klara sig med ett turistvisum. Inte heller indier har det alltid så lätt eftersom utbytet inte är riktigt jämligt: det är ganska svårt för indiska universitet att skicka studenter och personal utomlands.

Annars händer det mycket på utbildningsfronten i dessa dagar. Ekonomin i landet växer stadigt och befolkningen är ung. Man har en framflyttande medelklass som vill att

deras barn ska få en utbildning. Indien har faktiskt det tredje största utbildningssystemet efter Kina och USA. Det finns ett omfattande komplex av lärdomsinstitutioner med hundratals statliga universitet. Även antalet privatuniversitet har växt enormt, med stor efterfrågan på ingenjör- och managementutbildningar.

En svensk student från Linnéuniversitetet berättar för gruppen om sina erfarenheter av att studera i Indien. Hon har hamnat på ett privatuniversitet i Gurgaon utanför Delhi. Erfarenheterna har varit omtumlande: hon har haft en spännande vistelse men det är inte allt som har fungerat så väl. Studentkulturen på hennes universitet skiljer sig en del från Sverige; ungdomarna är där för att studera och det finns inga klubbar eller fraternities i västerländsk stil och få fester. Efter klockan nio på kvällen råder utgångsförbud eftersom det anses farligt att vara ute sent. Universitetsbiblioteket råkade ut för en översvämning för en tid sedan och böckerna är följaktligen vattenskadade. Värre än så är att där inte finns platser för att sitta och arbeta. Tider för föreläsningar tenderar att vara flexibla och deadlines kan brytas. Inte heller litteraturlistan följs och kursböckerna har en tendens att saknas i biblioteket. Hennes berättelse väcker viss uppståndelse bland den indiska personalen vid NCI som påpekar att de privata universiteten inte alltid är att lita på – de är bara ute efter att tjäna pengar – och att hon skulle blivit mycket bättre omhändertagen vid ett statligt universitet.

Doktor Vivekanand från Jaipur framträder med sina erfarenheter av Skandinavien. Han har forskat i Göteborg en tid och lägger ut texten om de kulturella skillnaderna mellan svenskt och indiskt sätt att göra saker och ting. Svenskar är således ärliga, reserverade, kritiska, informella, konsensusinriktade, mål- och resultatorienterade, sätter business först och det sociala sedan, samt är inte fullt så familjeorienterade som indier. Det han säger kan verka lite klyschigt men bekräftar en del av den bild vi förmodligen har om oss själva.

Kvällen avslutas för min del på en anrik golfklubb, Delhi Golf Club, som togs över av indierna efter det brittiska uttåget. I den välputsade och oklanderliga koloniala byggnaden hänger listor över golfchampions sedan 1950, och jag noterar med intresse att de kvinnliga golfmästarna hade brittiska namn till långt in på 1960-talet. Några golfklubbor slipper jag gudskelov att svinga, däremot presenteras jag för privathistorikern Swarn Singh från Chandigarh, en pensionerad sikhisk gentleman som använder tiden till att åka världen över och samla material för böcker om den sikhiska diasporan. Det finns nämligen miljoner sikher utspridda runtom i världen, däribland några tusen i Sverige. Swarn Singh är en talför herre som har höga tankar om svenskar som ”ett nästan perfekt folk”, något som får de närvarande svenskarna att besvärat skruva på sig och påtala de mindre ljusa sidorna med det svenska samhället. Han frågar oss också vad vi tycker om Indien så långt. Min erfarenhet är en aning begränsad efter två nätter men jag svarar att Indien är en subkontinent och att intrycken följaktligen är mångtydiga. Han verkar inte riktigt nöjd med svaret och börjar tala om det indiska samhället som kaotiskt men med en sorts mål och ordning i röran. Jag frågar honom lite försiktigt om Kipling men får svaret att

ingen är intresserad av denne – han representerar ett kolonialt förflutet som folk numera lämnat bakom sig.

Tisdag

Idag är den stora universitetssafarin. På morgonen bussas gruppen till Jawaharlal Nehru Universitys stora campusområde. JNU är ett unikt elituniversitet med ”bara” 7500 stu-

Bild 3. JNU:s version av den klassiska ”kapitalismens pyramid”. Skrivtecknet vid pyramidens topp betyder ”rupier”.

denter, hälften av dem forskarstudenter. Det har också ord om sig att vara radikalt, något som tycks bekräftas av två stora väggmålningar som flankerar ingången till School of International Studies. Den ena är en pastisch på den klassiska ”kapitalismens pyramid” (med mediafolk som ”We fool you” istället för prästerskapet!). Den andra uppmanar regeringen att stoppa barnarbete – inte orimligt med tanke på att 12 miljoner barn i landet arbetar i hälsofarliga yrken och 14 miljoner indier lever under slavliknande villkor.

Besöket är i hög grad välregisserat. Vi och våra indiska kollegor sitter i en rymlig konferenslokal med högtalare och får presentera oss själva och våra intressen. Bland de JNU-ämnena som motsvaras av humanistiska och samhällsvetenskapliga intressen vid Linnéuniversitetet hör samer, Kinas historia och samhälle, säkerhetsfrågor, gränser och geopolitik. JNU har dessutom ett MOU (Memorandum of Understanding) med Nordic Centre in India vilket gör att vi inte behöver gå genom segslitna formaliteter med avtalskrivande för att samverka. Helen Andersson, dekan vid Ekonomihögskolan, ger en allsidig presentation av vad Linnéuniversitetet är och pekar på att vi har 800 avtal med andra lärosäten, 1600 inresande studenter, 500 utresande, samt 150 personalutbyten varje år – men att det gott och väl borde kunna expanderas. Det följs av en lång diskussion om hur man skulle kunna utveckla former för samarbete. Det kan vara rimligt att identifiera 2-3 områden som vi bägge är bra på, till exempel arbetsmarknad och diskrimineringsfrågor. I slutändan kommer vi överens om att göra upp listor över forskningsintressen.

En välsmakande lunchbuffé kombineras med mingel där jag får tillfälle att prata vid med en professor som liksom jag själv undervisar om Kinas historia – small world. Nu går färden vidare till University of Delhi i en annan del av staden. Vår bekantskap med

En välsmakande lunchbuffé kombineras med mingel där jag får tillfälle att prata vid med en professor som liksom jag själv undervisar om Kinas historia – small world. Nu går färden vidare till University of Delhi i en annan del av staden. Vår bekantskap med

detta jätteuniversitet med 125 000 studenter (som dock inte är det största vi besöker, som snart ska framgå) skiljer sig mycket från JNU. Det är examensperiod och de flesta lärare har förvunnit på annat håll. En ensam dean, professor K. Sreenivas vid International Relations (Science and Technology) tar artigt emot oss för ett ganska allmänt hållet samtal – det är sent på eftermiddagen och vi får känslan av att han sett många delegationer av det här slaget. Det framgår att UD har utbytesstudenter från större västländer som Storbritannien och Tyskland men att utbyten också har sina svårigheter. Mobiliteten hämmas av att UD inte har pengar till sådan verksamhet. På den svenska sidan förhålls dock att det finns en del goda möjligheter för lärarutbyte, inte minst genom Linné-Palme-anslag som kan täcka besök på tre veckor. Det finns också många engelskspråkiga kurser på Linnéuniversitetet som skulle vara intressanta för studenter på kandidat- och master-nivå. Slutet blir att vi kommer överens om att hamra ut ett MOU och göra upp listor på forskningsintressen.

Onsdag

Att Indiens premiärminister heter Narendra Modi behöver Indienresenären inte tveka länge om. Han är närvarande överallt med sitt farbroderliga skäggprydda ansikte, och Business Sweden är inget undantag. Det är en knappt treårig organisation som är en sammanslagning mellan Exportrådet och Invest Sweden och har sina lokaler i diplomatkvarteren, precis invid svenska ambassaden på Nyaya Marg. Vi leds in i en luftig vit hall och handelskommissionären Anna Liberg ger en behändig översikt över de senaste årens kraftiga ekonomiska utveckling. Modi och hans regering står i centrum för uppsvinget som gjort Indien till en intressant affärspartner för Sverige, får vi veta. Medias bevakning av indiska realiteter har tenderat att vara katastrofrapportering vilket har undanskymt den Modi-effekt som har slagit till på världsscenen. Indien är numera världens tredje största ekonomi efter Kina och USA. På 1980-talet hade fortfarande servicesektorn, industrin och jordbruket ungefär lika stora andelar av den ekonomiska kakan, men numera har servicedelen växt till mer än hälften medan jordbrukets andel sjunkit rejält till 18 procent. BNP har nu en årlig ökning av kinesiska dimensioner som ligger på 7 eller 8 procent. Indiens fattigdom är ordspråksmässig, men de siffror vi får av Business Sweden tyder på att graden av välstånd befinner sig i stark förändring. Prognosen för 2015 ser ut så här:

Rika	7,6 miljoner (uppåtgående tendens)
Övre medelklass	17,9 miljoner (uppåtgående tendens)
Lägre medelklass	270 miljoner (uppåtgående tendens)
Låginkomsttagare	530 miljoner (uppåtgående tendens)
Behövande	440 miljoner (nedåtgående tendens)

Sedan är (liksom i Kina) välstånd och tillväxt ytterst ojämt fördelade. Det finns en ”industriell banan”, en svagt kurvformad area som sträcker sig från trakten av Delhi ner till södern och har sin tyngdpunkt i väster. Utvecklingen ackompanjeras av klatschiga

slogans för kampanjer som myndigheter och organisationer lanserar för att modernisera landet: ”make in India”, ”clean India”, ”smart cities”, ”digital India”.

Mycket av detta låter ju hoppgivande, men Anna Liberg förnekar inte att det finns gigantiska problem. Inre oro förekommer, med religiösa konflikter och arbetslöshet. 70 procent av befolkningen lever fortfarande på landsbygden. Byarna växer ofta till städer utan att de har fått tillgång till urbana institutioner. Ett stort socialt dilemma är den extremt ojämna könsfördelningen bland befolkningen. 100 miljoner kvinnor saknas på äktenskapsmarknaden eftersom så många flickebarn försvinner genom aborter och sämre omvårdnad. Det säger sig självt att det kommer att skapa bekymmer i framtiden. Detta ackompanjeras av väldiga problem med trafficking, även med unga kvinnor från fattigare grannar som Nepal.

Att Indien är intressant för svensk företagsamhet är i varje fall klart nog. 170 företag är etablerade i landet och sammanlagt 800 gör affärer med Indien. De flesta planerar att öka sina investeringar. Ett tecken i tiden var den indiske president Mukherjees nyligen timade besök i Sverige, det första av sitt slag, som ledde till en rad bilaterala avtal.

Svenska ambassaden ligger alltså vägg i vägg med Business Sweden och är föremål för nästa besök. Liksom på många andra håll i denna stad läggs stor vikt vid säkerheten: våra pass kontrolleras omsorgsfullt innan vi släpps in. Det rör sig om en relativt stor ambassad med många anställda. Gruppen placeras i ett mötesrum där två små blå och gula älgar tittar ner på oss från en hylla och efter en stund dyker ambassadören Harald Sandberg upp, en erfaren diplomat som tidigare vistats flera år i Indonesien. Han förklarar för oss att vi kommit till Indien i en intressant tid inte minst på grund av de politiska förskjutningarna. Det gamla kongresspartiet som hade styrt Indien under det mesta av dess självständiga tid hade en mindre framgångsrik tid i det tidiga 2000-talet och plågades av korruptionshistorier. Efter valen 2014 fick emellertid Modis hindunationalister, BJP, egen majoritet i det indiska underhuset, något som inget parti lyckats få på flera decennier. Trots sin bas bland konservativa religiösa element har Modis regering byggt en plattform för att modernisera Indien snarare än att trycka in landet i religiös ortodoxi. Som andra varit inne på betonar Harald Sandberg att Indien har en ung, välutbildad och begåvad befolkning och framtiden får utvisa om BJP kan uppfylla sina löften.

Efter ett antal presentationer om utbildning och ekonomi kommer vi ut ur ambassaden, förhoppningsvis lite klokare än när vi slank in. Med tanke på att 400 000 indiska studenter varje år väljer att studera utomlands är det ingen orimlig tanke att svenska universitet ska kunna rekrytera goda talanger. En av presentatörerna har framhållit just Sveriges behov av att få fatt i talang för att kunna utvecklas i framtiden.

Dagen är inte slut. Just denna dag firas nämligen den förste sikhiske gurun Nanaks födelsedag. Hans historiska födelse ägde visserligen rum den 15 april 1469 i nuvarande Pakistan, men högtidlighålls alltså ett drygt halvår senare. Gruppens sikhexpert, religionsvetaren Kristina Myrvold har förklarat grunddragen i sikhernas historia och kultur för oss. Nanak är den förste i en räkka av tio gurus av vilka några går en våldsamt död till mötes i stormogulernas Indien. Under denna turbulenta tid blir sikhismen en religion

som tillåter våld i syfte att försvara sin och andra religioner. Den siste gurun dör i sviterna av ett mordförsök år 1708, men inte förrän han förklarat den heliga texten Guru Granth Sahib som sin "efterträdare" - den nuvarande och eviga sikhiska gurun. Runtom i världen finns gurdwaras ("portar till gurun") vilket är tempel där exemplar av den heliga skriften förvaras. Ett sådant tempel är Gurdwara Bangla Sahib på Ashoka Road, inte så långt från vårt hotell. Det uppfördes på 1700-talet men har byggts om upprepade gånger så att inte mycket lär finnas kvar från den tiden. Under dagen företar stora skaror en pilgrimsvandring i tempelkomplexet. Turligt nog för oss är sikhismen tolerant mot utomstående så att även anhängare av andra religioner och icke-religiösa har rätt att delta. Sikhismen lär nämligen att alla trossystem har sin väg till sanningen. Dock får vi anpassa oss till gällande förhållningsregler: strumpor och skor åker av och vi täcker huvudena med ett stycke tyg.

Bild 4. Från tempelkomplexet Gurdwara Bangla Sahib.

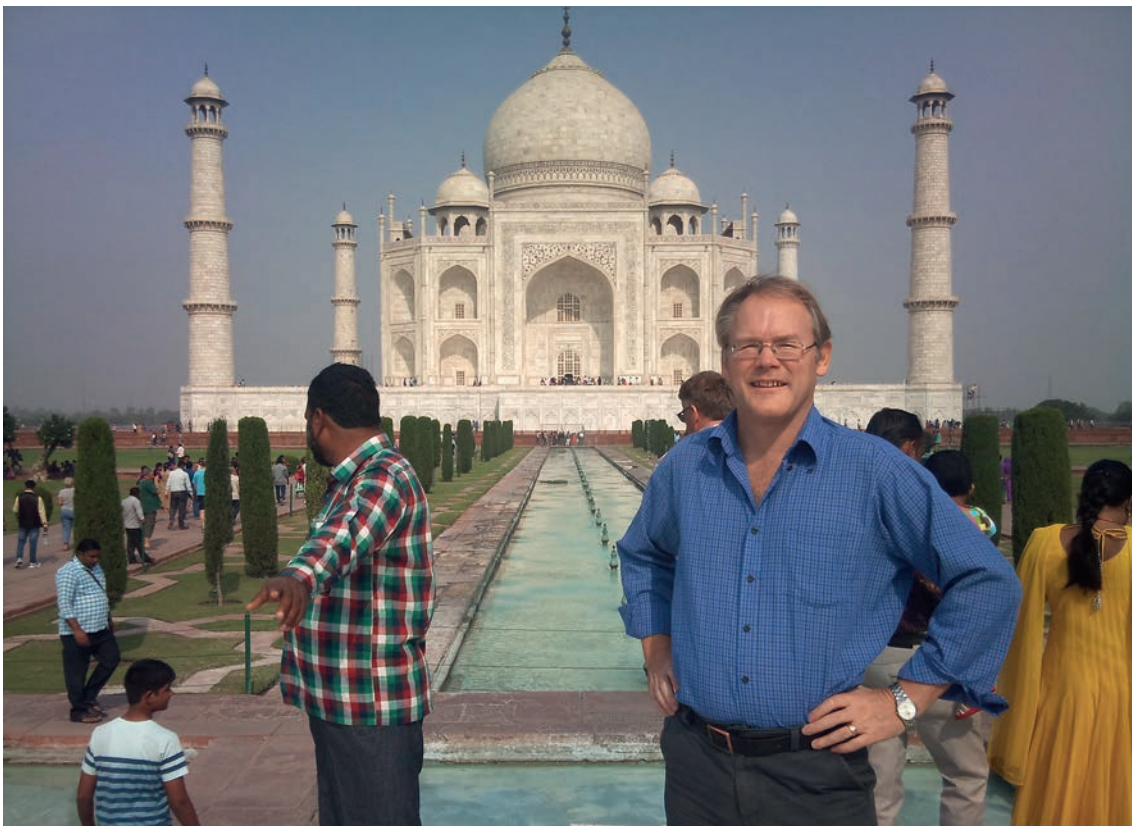
I sällskap av otaliga pilgrimer vandrar vi genom huvudbyggnaden där den heliga skriften vilar under en täckelse, med andra ord dold för våra nyfikna ögon. Tempelmusik spelar och fantastiska gyllene dekorationer pryder det innersta gemaket. Dock inga statyer eller bilder; sikhismen är en monoteistisk religion utan någon representation av Guds utseende. På vägen ut ser vi en alkov där den heliga texten får vila ut under natten efter väl förrättat värv. Utanför tempelbyggnaden får pilgrimerna ta emot karah parshad som är en väl kokad substans bestående av socker, smör och mjöl. Karah parshad anses välsignad av gurun och bör tas emot med kupade händer. Jag kan inte ärligt påstå att det är

aptitligt, men vår sikhexpert försäkrar att det är ordentligt lagat och ingen hälsorisk. Hon berättar också att frivilliga krafter möjliggör denna rituella utbispisning i stor skala. Vid huvudtemplet i Amritsar lär 70 000 människor om dagen få sin karah parshad vid högtidligheter. Fast inte heller i denna högeligen andliga plats är Mammon helt frånvarande; en viss kommers pågår i närheten av templet, med stånd där man kan köpa böcker och annat religiöst material.

Torsdag

Dagen är vikt för en utfärd till Agra, stormogulernas gamla hemvist drygt 20 mil utanför Delhi. Färden går från hotellet i dagbräckningen och bussen tar sig ut till det som guiden proklamerar som Indiens bästa väg – dock inte utan sina gupp och ojämnheter. Utanför Delhi ser man nya förstäder torna upp sig. Det är en gigantisk byggorgie som påminner

Bild 5. Artikelförfattaren framför känt turistmål. Fotograf: Birgitta Waters.

en del om vad jag sett under resor i Guangdong i Kina. Jag frågar guiden, som råkar sitta bredvid mig, om det inte är ett problem att så mycket värdefull jordbruksmark går förlorad för urban konstruktion. Han svarar jakande men verkar ovillig att gå närmare in på frågan. Senare under färden börjar landskapet gå över till genuin landsbygd och byar med hus med platta tak susar förbi. Guiden säger att marken ägs individuellt och att varje hushåll har minst två hektar, men att fördelningen av jord är mycket ojämlig med personer som samlar på sig 60 hektar eller så.

Efter ganska många timmar kommer bussen fram till Agra som med sina 1,7 miljoner känns modest och småskalig jämfört med Delhi. Bufflar drivs genom gatorna. Längs Yamunas stränder ligger färgglada textilier på tork, vilka tydligen ska användas för festligheter. Första uppehållet är ett klassiskt turistmål: gravmausoléet Taj Mahal, ”palatsens krona” som byggdes mellan 1632 och 1653. Trots de horder av försäljare som antastar besökarna är det ingen turistfälla: de många fotografier av Taj Mahal jag genom årens lopp sett kan definitivt inte göra rättvisa åt den marmorvita gravbyggnaden. Runt om mausoléet står en rad andra praktfulla byggnader som sällan syns i böcker eller nätsajter. Det är en lagom varm dag med strålande solsken vilket förstärker den positiva upplevelsen, trots att jag tillfälligt drabbats av ”turistmage” och är långt ifrån i toppform för utfärder. Byggherren var som bekant stormogulen Shah Jahan som med detta mausoleum visade sin uppskattning och kärlek för hustrun Mumtaz Mahal som födde fjorton

Bild 6. Det fantastiska fortet i Agra.

barn under loppet av arton år och slutligen dog i barnsäng 1631, vid 37 års ålder. Ett par personer i gruppen resonerar att hon gott och väl kunde vara värd monumentet efter en sådan barnaalstrande tillvaro. En lunch på en baluchisk restaurang följs av nästa huvudattraktion, Agrafortet. Det är ett stort och komposit fästningskomplex som har tusen år på nacken men byggdes i sitt nuvarande skick av stormogulerna Akbar och Shah Jahan. Vår guide påstår i hindunationalistisk anda att det började uppföras 10 000 f.Kr. vilket förmodligen grundar sig på det faktum att Agra finns omnämnt i eposet Mahabharata, vars händelser ibland förläggs flera tusen år f.Kr. Att kalla det fort är förenklat eftersom det också innehåller resterna av stormogulernas palats. En informationsskylt upplyser att det ursprungligen var mycket pampigare. Emellertid revs en mängd byggnader av britterna under 1800-talet för att ge material åt koloniala strukturer. Britterna lämnade dock tillräckligt för att imponera på besökaren. Bakom glasväggar kan man se de väldiga sandelträportar som earlen av Ellenborough lät föra som krigsbyte från Ghazni i Afghanistan till Indien 1842. Earlen, som tydligen

barn under loppet av arton år och slutligen dog i barnsäng 1631, vid 37 års ålder. Ett par personer i gruppen resonerar att hon gott och väl kunde vara värd monumentet efter en sådan barnaalstrande tillvaro.

En lunch på en baluchisk restaurang följs av nästa huvudattraktion, Agrafortet. Det är ett stort och komposit fästningskomplex som har tusen år på nacken men byggdes i sitt nuvarande skick av stormogulerna Akbar och Shah Jahan. Vår guide påstår i hindunationalistisk anda att det började uppföras 10 000 f.Kr. vilket förmodligen grundar sig på det faktum att Agra finns omnämnt i eposet Mahabharata, vars händelser ibland förläggs flera tusen år f.Kr. Att kalla det fort är förenklat eftersom det också innehåller resterna av stormogulernas

vill ställa sig in hos hindubefolkningen, påstod att det var samma portar som muslimen Mahmud av Ghazni hade rövat från det berömda hindutemplet i Somnath på 1000-talet, något som den seriösa forskningen avvisar.

Vår guide vill ta oss till en marmorbutik vilket ingen i gruppen verkar riktigt pigg på. Någon har tagit reda på ett väldigt speciellt café dit vi slutligen kommer efter visst knorrande från guidens sida. Det är Sheroes' Hangout på Fatehabad Road som drivs av kvinnor som fått sina ansikten förstörda av syraattacker, ofta tydligen av äkta män eller deras familjer som en följd av hemgiftstvister eller äktenskapliga problem. Cafét har inga fasta priser – besökaren betalar efter sitt eget samvete. Toaletten är en historia för sig, en kur som nås genom att klättra upp för en trappa till taket. Efter att ha tagit farväl av Sheroes vidtar en dryg färd tillbaka mot Delhi som vi når vid tiotiden.

Fredag

Mer universitet. Denna gång ett som kan briljera med siffror som slår även härdade internationaliseringsansvariga med häpnad. Det gäller Indira Gandhi National Open University, eller kort och gott IGNOU, med över fyra miljoner studenter. Hälften av Sveriges befolkning i ett lärosäte, ungefär. Icke överraskande är det med god råge världens största universitet, före Anadolu i Turkiet och Azad-e Eslami i Iran. Det ska dock genast tilläggas att IGNOU är utspritt på 3000 studiecentra i och utanför Indien och i första hand satsar på nätundervisning. Vår grupp bussas till School of Gender and Develop-

Bild 7. I samspråk med genusforskarna vid Indira Gandhi National Open University.

ment Studies. Vi trängs i en mötessal med ett antal kvinnor i färgglada saris. Prorektorn i egen hög person välkomnar oss och referear med viss stolthet de enorma siffrorna i studentgenomströmning och det faktum att detta är det enda institut i Indien som lär ut genusvetenskap. Hon påpekar att Linné och IGNOU inte är jämförbara på många sätt, något som det är svårt att argumentera mot, men tillägger att "small is beautiful" vilket vi försöker ta till oss som en komplimang. Den följande diskussionen handlar om sådant som vårt lilla universitet ändå är ganska bra på – interdisciplinära studier, arbete, mig-

ration, kulturella studier, internetundervisning – och där Linné skulle kunna samverka med bjässar som IGNOU. Efter den allmänna sittningen sätter vi oss i smågrupper och försöker komma vidare. Två sariklädda forskare verkar mycket intresserade av vad Linnéuniversitetets postkoloniala centrum, Concurrences, har att erbjuda. En hyser intresse för alternativa källor för att skriva indiska stamgruppers historia, medan den andra är intresserad av moderniseringsprocesser (och är en poet). Jag föreslår att vi börjar med att odla de personliga forskarkontakterna och så får vi se hur vi kan bredda samverkan.

Efter ett hjärtligt avsked och vederbörlig gruppfotografering kommer vår delegation tillbaka för en ”wrapping-up”-diskussion i hotellets Business Centre. Överlag är folk nöjda med vad som har gjorts. Mötena under veckan har varit effektiva och det finns ett högt engagemang bland forskare vi mött. Vi återvänder hem till Växjö och Kalmar som någon sorts ambassadörer, men frågan är hur vår inledande entusiasm bäst kan kanaliseras. Det diskuteras att det rimligaste kan vara att börja på forskar- och doktorandnivå innan vi startar utbytesprojekt på till exempel kandidatnivå. Både JNU och IGNOU framstår som lovande kontakter. En idé som kommer fram är att ordna en Linnévecka i Delhi 2017 där IKEA skulle kunna vara med som resursstark partner.

Dagen avslutas med en färd till Dilli Haat, som är en marknad på Sri Aurobindo Marg. Den som hyser det ringaste intresse för indiska textilier får sitt lystmäte här. Jag intar en välsmakande portion afghankyckling på en laccadivisk restaurang på området och prutar på en staty av Lakshmi, Vishnus maka och välståndets gudinna. Från 500 går den till slut för 400 rupier trots inledande försäkringar av försäljaren att det är ”fasta priser”.

Lördag

Dagen är den enda på resan som inte är grupporienterad; själv viker jag den för dels ett besök på Nationalmuseum, och dels en träff med en av de forskare jag bekantade mig med på IGNOU. Det är en kort promenadväg från hotellet till muséet som ligger på Janpath Road, inte långt från centralmonumentet Gate of India. Det är inte mycket folk på gatorna denna lördagförmiddag, men gott om soldater. Med vaksam min står de med jämna mellanrum på huvudgatorna, beväpnade med kpistar, och det känns lite hotfullt. Jag funderar på om det inträffat någon incident – terrordåd och upplopp är tyvärr inte ovanliga i detta land. Jag kommer mig inte för att fråga någon, men får svaret lite senare under dagen.

Muséet är inte värt ett besök utan flera. Samlingarna är alltför omfattande för att det ska vara idé att försöka tillgodogöra sig dem under en dag. Efter att ha insett detta faktum dyker jag in bland samlingarna från Induskulturen som hade sin stora tid 2600-1900 f.Kr. och vandrar framåt i tiden genom Maurya, Shunga, Kushana och andra gamla riken och dynastier. Det jag personligen fastnar för är framför allt två perioder. I seklerna närmast före och efter Kr.f. når skulpturkonsten en hög nivå med påverkan från hellenistisk konst. Detaljrika reliefer beskriver uttrycksfullt buddhistiska legender och Buddha själv ser inte alltid ut som man förväntar sig; en staty visar honom som en skönlockig man med krona, mer eller mindre som en medeltida europeisk prins. Den andra genre som

fångar mig är det miniatyrmåleri som florerade under stormogulernas tid från 1500- till 1700-talet. De fantastiskt välgjorda och detaljerade målningarna har ibland drag av ”occidentalism” med bibliska scener med män i västerländska kläder.

Bild 8. Suggestiv buddistisk relief från de första seklerna e.Kr.

Från Nationalmuseum är det en god promenad till India International Centre vid Max Müller Road (gatan har fått namn efter en berömd tysk 1800-talsorientalist som gjorde vad ingen britt orkade med, nämligen lärde sig en uppsättning asiatiska språk och lade grunden för jämförande filologi). Där, invid lämningarna från den medeltida Lodidynastin, väntar Savita Singh, professor vid IGNOU. Hon bjuder på en kopp kaffe och en omelett på ICC:s restaurant och försäkrar att det är Delhis säkraste matställe med omsorgsfullt hygienisk tillagning. ICC självt är en icke-statlig organisation som håller symposier, filmvisningar och kulturella uppvisningar och även övernattnig för den som har råd. Grundstenen lades för övrigt av dåvarande kronprins Akihito av Japan medan han befann sig på smekmånad 1960. Arkitekturen är hypermodernt sextiotal och det ser onekligen väldigt internationellt ut.

Vi samtalar om postkolonial forskning och de möjligheter som erbjuds om Linné-samarbetet kommer till något konkret. Jag frågar också om ansamlingen av k pistbeväpnade militärer som är utposterade i centrum. Min värd lugnar mig med att allt detta är ”normalt” - med tanke på det som inträffar i landet med jämna mellanrum vill myndigheterna inte ta några risker. Professor Singh ledsagar mig till butikerna i Khan Marg

Market i närheten där jag dyker in i ett par välförsedda bokhandlar. Såväl utbud som priser är angenäma för en svensk Asienforskare. En inbunden upplaga av *Akbarnama*, historien om stormogulen Akbar som omfattar flera tusen sidor, går för drygt 200 kronor, medan sonen Jahangirs självbiografi på 800 sidor går för 80. Paramahansa Yoganandas berömda *Autobiography of a yogi*, som inspirerade popgruppen Yes till konceptalbumet *Tales from Topographic Oceans*, inhandlas för 12 kronor. Jag kommer ut fullastad med åtta kilo böcker och vi strosar tillbaka till ICC för en lättare lunch innan det är dags att ta farväl för denna gång. På kvällen lyckas jag med knapp nöd knyckla ner alla böcker i min lilla resväska.

Söndag

Avsked från Indien. En del av gruppen har redan givit sig iväg under fredagen och lördagen. Resten plockas upp av två taxibilar efter en brådstörtad frukost strax efter sju och förs snabbt och effektivt till flygplatsen. Det har varit en makalöst välorganiserad resa där nästan allt har gått efter planerna. Linnéuniversitetets Indiengrupp är värd en stor eloge. I stort sett återstår naturligtvis Indien att ”upptäcka”; vi har bott på ett bättre hotell, frotterat oss med välbärgade intellektuella, vistats i megastadens bättre kvarter, varit försedda med bussar och guider från den resebyrå vi anlidade. Jag reagerade på att jag såg mindre av socialt elände än jag kanske förväntat mig, vilket väl har att göra med såväl selektiva kontakter med den indiska verkligheten som med det faktum att subkontinenten utvecklas i rasande fart. Att återvända till detta dynamiska och färgstarka land, exempelvis för ett lärarutbyte, blir en spännande ambition inför framtiden.

Chinese in East Timor

Identity, society and economy

Jean A. Berlie ¹

“Nowhere are there to be found people richer than the Chinese” (Ibn Battuta’s *Travels*, Itinerary 1332-1346).

Introductory remarks

The Chinese, coming to the coastal regions of Timor Island in the fourteenth century, were among the first who took an interest in trading the rich sandalwood from Timor. In Dili, more than five centuries later, the *Guandi* Pagoda and the Chinese Cemetery (*Cina Rate* in Tetum) in the Audian suburb stand as reminders of the long history of the Hakka Chinese in East Timor.

The Hakka of Timor currently identify themselves as Timorese Chinese or simply “Timorese”. Language is an important part of the culture of any individual and of his/her identity. The Timorese Chinese speak several languages: Hakka, Mandarin, Tetum – the national language – and *Bahasa Indonesia*. Many of them also speak Portuguese, the official language. All languages are useful, but the Constitution of East Timor rules that Tetum and Portuguese are the official languages. The evolution of education in East Timor is important for the Timorese Chinese. Until the 1980s the Chinese Secondary School of Dili was active in this field.

The Timorese Chinese culture is distinguished from the Timorese culture in many ways. Courage is highly prized among the Timorese which is reflected in their attitudes to others. The Chinese feel obliged to do business with their friends, classmates, and partners first. The Timorese have friends but their relationships with others are different.

This article briefly presents my research on the Hakka Chinese of East Timor – mainly from eastern Guangdong Province – and other Han Chinese. I also look at post-independence newcomers; after the year 2000, many Chinese came to East Timor (officially named Timor Lorosae) to develop their entrepreneurial talent.

The Chinese in Southeast Asia and Timor

During the Ming Dynasty and later, Chinese traders interested in sandalwood arrived on Timor Island. The first Hakka 客家 (*Kejia*) probably came from Macau and Guangdong

---

¹ The Hong Kong Institute of Education (HKIEd), Taipo (N.T.), Hong Kong; and the Centre for Greater China Studies

The Island of Timor. Image by Mats Halldin (GFDL, CC-BY, PD)

Province at a time before the seventeenth century. Like Deng Xiaoping (1904-1997) and Lee Kwan Yew (1923-2015), the great majority of the Chinese in East Timor before the proclamation of independence in 2002 were Hakka. This Hakka-dominant homogeneity in East Timor and Kupang stands in sharp contrast with the diversity of the Chinese in Indonesia; “Chineseness in Medan, for instance, is different from Chineseness in Jakarta, Pontianak, Bangka, Semarang, Sukabumi or Malang” (Hoon 2008: 4).

Chinese people from Fujian and Guangdong provinces are numerous in Southeast Asia. In 1830, 1 million Chinese were residents of Southeast Asia, i.e. 3 per cent of the population. In the 1930s the number had grown to 3 million, but represented a significantly smaller percentage. At present, Overseas Chinese are probably 2 per cent of the total resident population of Southeast Asia.

We may survey the numbers of Chinese in Southeast Asia (with percentage of population within parentheses): 1) 6 million in Malaysia (34 percent); 2) 6 million in Indonesia (3 per cent); 3) 6 million in Thailand (14 percent); 4) 2 million in Singapore (76 percent); 5) 1 million in Vietnam (2 percent); 6) 600,000 in the Philippines (1 percent); 7) 300,000 in Cambodia (4 percent); 8) 25,000 in Laos (0.8 percent). These numbers do not always reflect the full extent of Chinese presence. Partially assimilated Chinese are often not counted as Chinese (CSEA and Purcell).

Because of their resilience Hakka people were sent to West Borneo between 1740 and 1745, and also used to colonize Bangka, Billiton and East Sumatra (Purcell 1980: 5).

Movement of population between Macau and Timor occurred mainly in the eighteenth century. Based on the author's long fieldwork in East Timor, the present article studies the Hakka of Timor Island as being a group with unique features. It deals with their languages, identity, the importance of networks and 'face', sociology and economy.

The economic aspect is important to understand the current position of this group. Since 2000, many Chinese have come to East Timor in order to develop their entrepreneurial talent. Here I make the parallel between the slow economic development of a new country, on one hand, and East Timor's attraction for Chinese entrepreneurs and specialists on the other. For U.S. firms, Chinese merchants selling consumer goods are probably the major competitors (DBTL 2013).

Currently, there are Chinese residing in East Timor who work as computer, factory and supermarket entrepreneurs, and as cell phone sellers and repairers; people who want to take a calculated risk and travel 'globally' in the new world of the twenty-first century. This is matched by the official relations with mainland China. After the independence of East Timor in 2002, the Embassy of China became one of the most active diplomatic representations in the country.

Since the proclamation of independence in 2002, the influence of China in East Timor has been remarkable and multifaceted. Standing between Asia and the Pacific, the geopolitical position of East Timor attracts the interest of many countries. A newly independent country, it has around fifteen years of gas and oil off-shore reserves. Its national currency, the US\$, is backed by the USA and its own central bank. In 2001 and mainly in the post-2008 years, East Timor attracted many Chinese, both from China, and overseas, who established many small enterprises. Chinese businessmen have been particularly helpful in developing this new country, where 37% of its 1.2 million inhabitants population live on less than 1 US\$ a day.²

History

Dade Nanhai zhi 大德南海志 ('Spratly's Chronicle') mentions that the Chinese sailed to Timor via the Banggai Islands, east of Sulawesi, in the quest for sandalwood in the fourteenth century (Ptak 1992: 31, 49; Gunn 1999: 54-56). Around 1515, Portuguese colonization started in the Western part of the Island of Timor, in Lifau, Oecussi.

It may be of interest to give some details about the Hakka before their migration to Timor. "There is much speculation concerning the historical roots of the Hakka. Some claim that they were the first Chinese people to arrive in China. Others claim that the Hakka are the descendants of the Xiongnu tribe. This much is agreed upon: At various stages between the fourth and thirteenth centuries AD, large numbers of people were forced to flee their homes in the war-torn Yellow River valley to seek refuge in Southern China... (Guangdong, Jiangxi, Guangxi, Sichuan, Hunan and Fujian)"... These war refugees came to be known as *Kejia*... meaning "guests". When the Mongol swept across China in the thirteenth century, many Hakka fled to the south (History n.d.).

---

2 Source: Non Governmental Organization Lao Hamutuk (April 2012), Dili.

In the eighteenth century, many Hakka Chinese arrived from Macau. It seems that they first settled first in Lifau in the Portuguese colony of Timor. In 1769, Dili replaced Oecussi as the capital of Portuguese Timor. Subsequently, Hakka Chinese from Guangdong Province moved to Dili in 1769 and in the following years. Dili became a larger city by 1864, so an important Chinese immigration took place after that date.

The *Guandi* Pagoda and the Chinese Cemetery of Dili (*Cina Rate* in Tetum) demonstrate the long history of the Hakka Chinese in East Timor. They still practice ancestor worship, but the author thinks that they may have changed the main social event for remembrance of their ancestors after their migration to Australia, through their powerful associations. However, magnificent tombs in Audian cemetery attest the long economic prosperity of the Timorese Chinese community.

Timor lacked direct communication with the outside world: Goa (which was returned to India in 1967) and Macau had played an important role during the previous five centuries. The Portuguese Governor of Macau eventually came to control Timor for a period during the early twentieth century. The political relationship between China and Macau influenced the Portuguese Colony of Timor. During the 1960s, Felipe Barata, the Governor of Timor from 1959 to 1963, recognized the beneficial influence of the Chinese Timorese community (Barata 1961). Its helpful presence has continued into the present. Language is important. The Atoni of Oecussi speak the same language as the Atoni of Kefamenanu and Kupang, *Uab Meto*.³ Oecussi is an enclave inside the western part of Timor Island, situated in the East Nusa Tenggara province, NTT (*Nusa Tenggara Timur*) of Indonesia. Many Timorese Chinese of Oecussi speak perfectly Meto and Indonesian. Some of them speak also Tetum.

One may note that Portuguese Timor and “Timor Timur” (Tim Tim under Indonesian rule) follow Wang Gungwu’s (1976) pattern, namely an “absence of relation with China”, meaning lack of relationship with the People’s Republic of China. Just before December 1975, and just after, many left Portuguese Timor, mainly to Australia. Out of an estimated population of 25,000 Hakka, around 700 Hakka were killed in 1975. Hakka Timorese Chinese live mainly in Darwin, Brisbane, Sydney and Melbourne.

Between 1976 and 1999, on the other hand, Indonesian Chinese businessmen were present in Dili and Baucau. However, Jakarta did not accept influences from the Chinese homeland in East Timor during that time. During these years, the former cultural link with Taiwan came to an end.

As in Macau, where the Chinese God of War is popular, the *Guandi* Pagoda stood in the center of Dili in 1999 as a conclusive proof of the widespread acceptance of the Chinese on the island of Timor. In the month of September, many buildings were charred all over the country, but this pagoda and another one in Liquiça were spared.

In 2000, the United Nations, under the name UNTAET (United Nations Transitional Administration in East Timor), assumed the sovereignty and the government of East

---

3 Meto is called Dawan in West Timor and Baikeno by the Portuguese.

Timor. Hong Kong, Singapore and Malaysian Chinese established service enterprises and other types of companies in partnership with Australian entrepreneurs. Around 2006, Resende Hotel and Hello Mister, two non-Chinese buildings were torched.

On 20 May 2002, East Timor became independent. Slowly, many Mainland and Overseas Chinese entrepreneurs came to the capital Dili.

In the 2010s, the Hakka association in the country registered approximately 2,400 remaining Hakka which constitutes some 400 families (Hakka 2015). Two Timorese Chinese politicians in East Timor emerged: Pedro Lay, first Chinese Cabinet Minister, 2007-2015, and Francisco Kalbuadi Lay, elected to the National Parliament in Dili, 2002-2005; he is currently Minister of Tourism.

Identity

The “Hakka-speaking Timorese-Chinese” identify themselves as Timorese Chinese or simply “Timorese” (Wise 2006: 148-150). The last term identifies these Chinese as sons-of-their-land, namely of East Timor, but to be Hakka is also a source of pride for them.

Following Wang Gungwu’s (1976) thesis of uniqueness, I am inclined to believe that Timorese Chinese are unique. First, because they are homogeneous, since they are ethnically Hakka. Elsewhere in Southeast Asia we find Fujianese (mainly Hokkien) as well as other groups such as Chaozhou or Teochew, for example in Thailand. Secondly, because Hakka are resilient and had the courage to go to Portuguese Timor and stay there, even if they were sometimes compelled by the Portuguese colonial system. The Jesuits for example found that Timor’s climate was too risky, so their arrival to the island occurred late. The earliest record of the presence of the Jesuits in Timor - Leste is from the end of the nineteenth century, “A Missão de Soibada” was established near Manatuto in 1897.

Before 1975, the majority of the Timorese Chinese would have been schooled in the Portuguese system of education. Before 1975 their relation was therefore closer to Portugal in a certain way. Previously some may have valued their “Portugueseness” (Wise *ibid.*: 124), but times are changing. More than ten years after the Independence of East Timor, the new generation of Timorese Chinese is modern, and the colonial past is behind them.

The Indonesian process of reconstructing “identity”, “Chineseness” and “Indonesian-ness” after 1998 (Hoon 2008: 177) is related to the reconstruction of the identity of the Timorese majority between 1976 and 1999. It seems that it was more difficult to assimilate the Timorese who are very nationalistic.

However, the uniqueness the Timorese Chinese helped them, and continues to favor them to be closer to the local Timorese than other Han Chinese. The ‘flexibility’ of the Hakka of Timor has to be clearly mentioned; in Macau this quality is also attributed to the local Eurasians called Macanese. For Hoon it is a question of the “urban and global force of modernity” which “reconnects” with the majority. For the Timorese Chinese the matter is more complex, and the harmonious relations between them and the Timorese majority is based on centuries of relationship.

The importance of the local god 土神 *Tushen* or *Tudishen* in the Chinese Cemetery of Dili is remarkable and reflects the integration of the Timorese Hakka with their native country, East Timor. The family name Lay 黎 (Li in *Putonghua*) is common among Chinese Timorese. So it is not surprising that this name is also common in this cemetery.

In 1922 the Hakka Christians in China numbered 30,000. Today, most of the estimated 150,000 Hakka Christians in China are located in southern Guangdong. It is therefore not surprising to note that most of Hakka in Timor are Catholic.

Having more “monotheistic tendencies” has contributed to the fact that relatively larger numbers of the Hakka converted to Christianity than did other Han Chinese.⁴ With the replacement of the Taiwanese influence in East Timor by that of Mainland China since 1976, the Timorese Chinese are probably less religiously oriented. This study does point to a systematic new religious trend. Additional research is necessary in Dili and in Australia.

The Hakka diet in East Timor is “a combination of Chinese and Portuguese food”. It is interesting to note that among the Chinese of Macau the importance of Portuguese bread as a daily food has diminished between 1999 and 2015. However, in East Timor Portuguese bread is still a staple food and many Hakka families in Dili bake and sell this bread.

Timorese Chinese who left Timor Island in 1975 did not return to their land before 2000. They established rich and powerful Timorese Chinese associations in Australia, in particular in Sydney and Victoria 维省帝汶华人联谊会 (*weisheng diwen huaren lianyihui*). Since 2000 many have traveled back from Australia to Dili. Some of them, being well educated, currently own companies and enterprises in both East Timor and Australia. To better understand the identity of Timorese Chinese, social behavior and other Chinese way of life are useful to point out.

Social behavior. Timorese Chinese networks and ‘face’

It is may be a quality of all Chinese, but it seems useful to mention the Hakka networks or relationship system called *guanxi* (connection, relationships) which is a main difference with other Timorese. The Chinese feel obligated to do business with their friends, classmate, and partners first. There are risks with this system as well. When something goes wrong, the relationships are challenged, and friendships or partners quickly disappear. The Timorese also have classmates on whom they rely, but the risk to lose them if you fail is greater for the Hakka.

Although the statement may not appear to be scientific, the Timorese are very courageous. The Cuban professors who trained 500 graduated medical doctors of East Timor realized that no other people could be compared to them (author’s interviews in Cuba, Dili, Baucau and Oecussi between 2002 and 2012).

---

4 <http://www.everyculture.com/Russia-Eurasia-China/Hakka-Religion-and-Expressive-Culture.html> (accessed 23 July 2015).

The Chinese culture is distinguished from the Timorese culture in many ways. An example of Timorese courage – which could certainly be criticized – is the story of Major Alfredo Reinado who became a hero for the youth of Timor before his death in 2008. Reinado was captured by the Indonesian military (TNI) in 1975, and served as a porter for TNI in Sulawesi in particular. He eventually escaped in 1995 and managed to reach Australia. He became a leading officer of the Timorese Armed Forces. In 2006 he refused to shoot petitioners, namely a group of petitioning soldiers, involving charges of discrimination within the national army. This was the central trigger for the crisis in Timor-Leste in 2006. Reinado was briefly arrested but escaped from prison. Reinado was then on the run between 2006 and 2008. He was finally killed in February 2008, but the youth admired him.

The Timorese are thus very courageous. Questions of courage are however not the main point for Timorese Chinese; more important is “politeness in order to avoid or minimize face-threatening activities” or respect, showing trustworthiness. The Timorese Chinese are inclined to deal politely in business. What is polite to a Timorese Chinese is the relative status and social distance “claimed and granted in the faces which have been accredited in the encounter” (Downes 1998: 293; Goffman 1955). What is more important is the ritual nature to interpret the complexity of social and economic activities. For Bourdieu (1977; Hall 2002: 37) the Hakka politeness could be interpreted as *habitus*, “a set off bodily dispositions acquired through engagement in your everyday activities that dispose us to act in certain ways”.

Timorese Chinese are well integrated in the Timorese society. In 2012, when the United Nations departed and a certain decline of the economy set in, some critics who were not inclined toward their Timorese Chinese compatriots, appeared among the Timorese: “Organize yourselves, meet and speak together, otherwise the Chinese will rise...” (CM). The Timorese Chinese and other Mainland or Overseas Chinese in East Timor are a prosperous community, but their hard work and business capacity is sometimes not well estimated by the local Timorese. Education and languages are useful to understand better the Timorese Chinese.

Education and language skills of the Timorese Chinese

In Southeast Asia, Chinese is taught in a number of countries as for example Myanmar (Burma). However, the Chinese language is not taught anymore in East Timor. In the 1970s, the Chinese School of Dili had 8 Chinese teachers and around 100 students. In other 12 Chinese primary schools all over the island, including Liquiça, west of Dili on the northern coast, and Lospalos at the eastern end of Timor, 1000 students were registered (CS). Except the School of Dili which survived longer, these Chinese schools were partly closed with the departure of the pro-Taiwan Chinese in the 1970s and have not yet restarted.

The Chinese School of Dili was active up to the 1980s. In 2000, during the slow re-opening of education, this school was one of the first to have students, but it was not a place where one could study Chinese anymore. To try to improve this current lack of Chinese schools, an estimated 1,200 Timorese have studied in China between 2003 and 2014, but very few of them were registered and graduated in universities. As a comparison, Cuba's education of 800 medical students should be mentioned. More than 500 are graduated and actively work in hospitals and clinics as M.D. in their home country.

Timorese Chinese speak many languages. Language is important to define the identity. Evidently, the Hakka of East Timor first speak their own mother tongue Hakka. It is interesting to note that in Hong Kong Special Administrative Region, for example, new generations sometimes lose their own Hakka Chinese dialect which is replaced by Cantonese. Similarly the Australian Hakka Chinese and their children are certainly less fluent in Hakka, or may have lost their mother tongue after studying English in Australia. Those who stayed in Timor between 1976 and 2000 and their descendants continue to speak Hakka at home. But while many continue to speak Hakka, all Timorese Chinese do not automatically speak Mandarin fluently. The younger Timorese Chinese in East Timor generally speak Hakka, Tetum, and are more proficient in English than Indonesian.

The level of education of the Chinese in East Timor is superior to the general level of education. The Portuguese largely left educational activities in the hands of the Catholic Church which also educated the Timorese Chinese. "With regard to literacy, school enrollment, and educational attainment" under Indonesian rule between 1976 and 1999 there was a rapid improvement over time (Jones 2000: 43).

Timorese Chinese are proficient in Tetum and often speak another of the 14 East Timorese languages, besides Portuguese. Chinese *Mestiços* are numerous, and some of them speak Chinese. "The 'hybridity' of Timorese Chinese operates as a sort of passport, smoothing the transition between cultural spaces" (Wise 2006). Chinese Timorese businessmen and traders spoke Portuguese before 1976 and at present speak English and often *Bahasa Indonesia*. Those who stayed in East Timor between 1976 and 1999, speak fluently Indonesian.

English – the second language of many mainland Chinese going overseas – is not yet commonly spoken in East Timor. Fortunately the Timorese youth want to study English; however there is a noticeable lack of English teachers in the country, despite the efforts of too few Australian teachers. The country is limited by its constitution, which gives priority to two official languages, Tetum (used in primary schools) and Portuguese.

Considering the importance of English for business in Dili and the flexibility of the Chinese businessmen who speak English, or may have interpreters who can speak Tetum fluently, it is surprising to find an article mentioning that "too many Chinese businessmen are the cause of the Timorese unemployment".⁵ Unemployment is certainly

5 'Negosiantes Chineza nakonu, hamosu dezempregu' (Chinese businessmen are 'rich', we are jobless) (4 April 2012) in *Suara Timor Lorosae*, p. 3.

critical among youth in the country, but this dire unemployment has nothing to do with the Chinese. Chinese usefully fill the gap and try to create more service companies; they run internet cafés, supermarkets, and shops with inexpensive products useful for the local economy.

In order to improve the Sino-Timorese relationship and try to introduce education in Chinese, the Embassy of China coordinates the distribution of scholarships for Timorese students to join schools and more rarely universities in China since 2003. It is too early to measure its impact on the Timorese people and the local economy.

Society and Economy

The Portuguese colonial administration recognized the beneficial influence of the Chinese. Just after World War II, it would have been impossible without the Timorese Chinese to distribute the Portuguese aid in clothes and other essential items to reconstruct the island after the ambiguous Japanese occupation (1942-1945).

Chinese culture and business tradition rely on relationships and associations. The main Chinese business association in the capital Dili is called *Zhonghua Shanghui* 中华商会. The first known Chinese tycoon in the mid-twentieth century to 1975 is the late founder of the Company Lay 黎公司, Lay San Ying, born in Manatuto (CT). He was associated to the famous tycoon of Macau, Dr Stanley Ho, for the construction of the Hotel Makhota, the main hotel of Dili restructured and improved under its current name, Hotel Timor. In 2000, this family rebuilt its company and opened a new hotel in Dili. The remarkable point is that starting in the late 1950s Lay San Ying, like no other Timorese businessmen at that time, traveled far and wide to Mozambique, Hong Kong, and Australia to develop business and trade. The Lay company had the monopoly for all construction work in Timor. This monopoly is at present shared between many Timorese, Chinese and Australian companies. However, among other branches of the company, the Toko Lay Hardware Store, dating from 1959, continues to be owned by this extended family which has survived every major rupture from Portuguese colonialism to 2015.

After the independence of the country, the Timorese Chinese ⁶, Mainland Chinese and Chinese from Indonesia became an essential part of the economic development of East Timor. They invested actively in businesses after 2002. They own all sort of small business concerning mobile phones and computers. Maintenance is mainly done by Mainland Chinese using Timorese staff. Chinese hotels, cyber cafés and all sort of Chinese retail companies are common in Dili. China is active in new major constructions such as the Ministry of Foreign Affairs, with the first lift ever in the country, and the Presidential palace. Other Chinese companies are also involved in construction and even the production of construction material such are sand.

Since many decades the Timorese Chinese are running groceries and bakeries which are essential for the daily life. In the 2000s, Chinese started opening supermarkets, res-

⁶ H.E. Francisco Kalbuadi, was born in East Timor as a Timorese Chinese, was a well-known politician after the independence of the country, he became Minister of Tourism, Art and Culture in 2015.

taurants, and hotels. However the departure of the United Nations in December 2012 has initially reduced the economy by around 25 percent.

As an economic case study, one may mention Weng Enterprise in Dili, Beduku 北都古, conducted by mainlanders and Southeast Asian Overseas Chinese in East Timor. The Chinese enterprise Weng 翁氏企业集团公司 from Fuzhou and Fuqing city in Fujian demonstrates a high degree of entrepreneurship which was exported to Dili. It sells washed sand (0.1-0.5 mm), gravel (0.5-0.8 mm heavy-duty adjustable gravel and lumber), powder, aggregate, crushed stone and other construction materials. There are just a few companies, such as a Timorese-owned company called EDS, which are able to rival Weng concerning construction materials.

In a remote place of Dili surrounded by hills, on the sandy bank of the River Comoro, this grinding mill and aggregate production company started to operate in 2009 in a no man's land and began its operation at the end of 2011. The declared investment is one million US\$. Most of the materials used to produce the construction materials are collected along the Comoro River (Mota Comoro in Tetum).

This company has recruited 30 fully-trained and well-paid Timorese workers. Four Chinese staff ran this company during my research. A Chinese secretary was in charge of the registration of all the trucks going outside to deliver construction materials. The company owns crawler excavators, digging machines, a huge grinding machine, carpet-conveyors, diesel track machines and trucks to transport the sand and aggregates to construction companies. Sand and gravel is being processed and washed according to modern technology for construction materials.

Another interesting company is called Kmanek. Its manager, a Chaozhou from Singapore, invested five million US\$ between 2001 and 2012. His company is one of the most successful and popular supermarkets. The mother company of this supermarket is a trading company of Singapore. The departure of the United Nations UNMIT at the end of the year 2012 slightly reduced the activities of this prosperous company.

The following vision for Timorese farmers was developed by the Chinese Company of Singapore, Kmanek Co.

“Linking farmers to markets via the private sector involvement seems to be an effective model for improving farmers' income. Participating in the initiative reduced the risks faced by farmers in terms of having a clear market for their produce. This model removes the burden on individual farmers of finding the market for their product themselves... to reach markets directly” (Correia c. 2010). Following this model helped the farmers to create incentives to adopt more advanced solutions to increase production.

In 2010 and 2011, the construction of a greenhouse and an investment of quality seeds to Timorese peasants, was studied by the author in Aileu and in surrounding villages. The vegetables produced were sold with success during two years by Kmanek Company. However, the intensive production of capsicum which valued four times the price of tomatoes—not well reported to the Chinese company by the Timorese—ruined the project. A drastic disease of tomatoe plants finally forced a halt of this exemplary coo-

peration between a dynamic Chinese company and Timorese farmers. In 2015, it is hoped that new investment will help to secure a new management scheme with Timorese farmers.

Conclusion

Chinese presence in Timor has a long history. The Chinese mainlanders and Overseas Chinese who are currently residents in East Timor, have interpreters in Tetum, rarely in Portuguese, and use English to communicate. The Timorese Chinese are interested in learning Tetum, not to mention the numerous other languages of East Timor. So, the Timorese prefer their historical and harmonious relations with Timorese Chinese. This paper has been looking at language and identity, showing that politeness and excellent relationship with the Timorese are the cultural markers that highlight the unique identity of these Hakka.

During five hundred years of Portuguese colonization, the initial center was situated in Goa in India and was rather tolerant. However, education was not a priority, except for Dominicans such as Antonio Taveira who established a mission in Lifao (Lifau), Oecussi, which became permanent in 1702, and Jesuits from Goa in 1897.

Twenty-four years of Indonesian education cannot be forgotten either. For the Timorese Chinese and the other Timorese, all languages are useful in the country, in particular English and Indonesian. Tetum is the national language and Portuguese is the unique official language.

The facts are important to set out here: In 1981 a university was established in Dili by Indonesia. By 2015, Tetum is not yet a language of secondary education; thus Indonesian television programs are currently watched and popular in East Timor. It is not expensive to join an Indonesian University to upgrade education for many youth Timorese.

The departure of the United Nations in December 2012 affected Chinese business in East Timor less severely. The Timorese Chinese continue to adapt themselves. Those who have an Australian nationality may stay more often in Australia than in East Timor. In some fifteen years East Timor may not have enough oil and gas reserve to continue to be rich. However, the Chinese interest for trade has developed all sort of modern business activities in East Timor from construction to electronic products and computers.

Chinese trade networks from China paralleling Indonesian trade links—including Overseas Indonesian Chinese—are currently powerful in the capital Dili. Timorese Chinese are extremely useful, their Timorese linguistic skill is extraordinary, and they perfectly know the local Timorese ways of doing things. East Timor still needs Timorese Chinese, Overseas Chinese and Mainlanders for its development. China is an economic giant in Southeast Asia, and has geopolitical interest in independent Timor. China clearly extends its presence into strategic areas. The current bilateral relations of China and East Timor continue to be excellent.

China, and in particular Singapore, are essential to gain the acceptance among the ten member nations, to enable East Timor to become a member of ASEAN. For the country,

the Timorese Chinese, and other Chinese businessmen, this would be an important future socio-political achievement.

Appendix: Chronology

- 28 November 1515: Portuguese occupied Oecussi
- 1653: Dutch in Kupang. Hakka Chinese in the Island of Timor
- 1769: Dili Portuguese colonial capital
- 7 December 1975: Indonesian occupation
- In mid-1999: President B.J. Habibie announces UN-administered referendum
- 30 August 1999: 80% vote for independence
- 20 May 2002 Independence: Mari Alkatiri Prime Minister & Xanana Gusmao President
- 5th Constitutional Government of East Timor, 6 August 2012: Minister for Transportation and Telecommunication: Pedro Lay and Minister of Tourism Francisco KALBUADI Lay (both Hakka Timorese Chinese).

References

- Barata, Felipe Themudo (1961). *Relatorio...* (A Report on Industry, Agriculture... Second Plan of Development. Planning Orientation). National Archives of Portugal (PIDE/DGS NT 8973), Dili, 1232-1262.
- Berlie, Jean A. (2007). *East Timor Politics and Elections* (in Chinese), Guangzhou: Institute of Southeast Asian Studies, Jinan University, 2007.
- Berlie, Jean A. (2001). *East Timor. A Bibliography*, Paris: Indes Savantes.
- Bourdieu, Pierre (1977). *Outline of Theory of Practice*. UK: Cambridge University Press.
- Chinese and Money (CM) [author of the article unknown], "Labele hanoin de'it osan" [in Tetum, Do not be concerned by money] in *Jornal Nacional Diario*, 7 May 2013.
- Chinese Schools (CS). National Archives of Portugal (PIDE/DSG, SGGU NT 8971 (see Berlie's *East Timor: A Bibliography*. Paris: Les Indes Savantes, 2001), p. 1010.
- Chinese Society (CSoc). National Archives of Portugal (PIDE/DSG, SGGU NT 8979), No 12/72-DU, 897-899.
- Chinese in Southeast Asia (CSEA):
<<http://factsanddetails.com/Asian.php?itemid=2729&catid=66&subcatid=417>>
(accessed on 28 May 2013).
- Chinese Tycoon, Lay San Ying (Manatuto 1931- Perth 2008(?) (CT). National Archives of Portugal (PIDE/DSG, NT 8971), p. 1010.
- Correia, V. P. and M.F. Rola-Rubzen (c. 2010) "Linking Farmers to Market" (a case study: Linkages between horticulture farmers and markets are being developed in East Timor), Curtin University of Technology Perth, Western Australia.

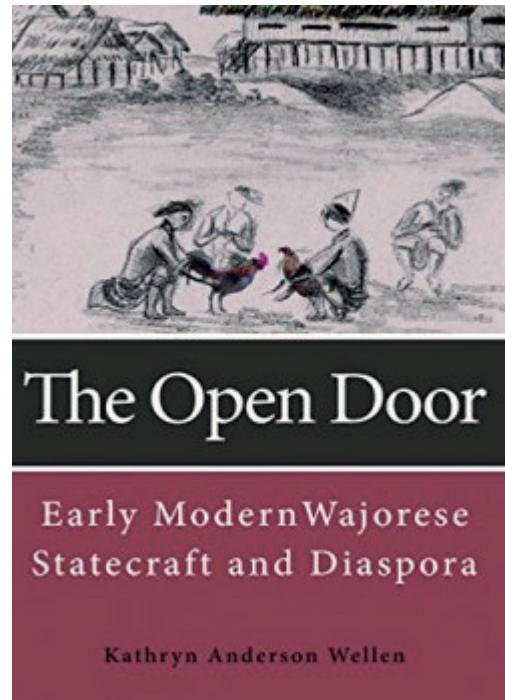
- DBTL: *Doing Business in Timor-Leste: 2013 Country Commercial Guide for U.S. Companies*.
- Downes, William. (1998. 1st ed. 1984). *Language and Society*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Goffman, E. (1955). "On Face-Work: An Analysis of Ritual Elements in Social Interaction", rep. in J. Laver and S. Hutcheson (1972), *Interaction Ritual*, New York: Doubleday, 319-46.
- "Government of East Timor" (5 August 2012), *Tempo Semanal*.
- Gunn, Geoffrey C. (1999). *Timor Loro Sae: 500 Years*. Macau: Livros do Oriente.
- Hall, Joan Kelly. (2002). *Teaching and Researching Language and Culture*. London: Longman.
- History of the Hakka* www.joshuaproject.net/people-profile.php?peo3=12054&rog3=TT (accessed on 8 December 2013).
- Hoon Chang-Yau (2008). *Chinese Identity in Post-Suharto Indonesia. Culture, Politics and Media*. Brighton: Sussex Academic Press.
- Jones, Gavin W. (2003). "East Timor: Education and Human Resource Development", in James J. Fox and Dionisio Babo Soares (eds), *Out of the Ashes. Destruction and Reconstruction of East Timor* (<http://press.anu.edu.au/oota/ch3.htm>) (accessed 24 July 2015), 43-53.
- Kingsbury, Damien (2012). Blog 10. <http://communities.deakin.edu.au/deakin-speaking/node/348> (accessed 8 December 2013).
- Ptak, Roderich (1992). "The Northern Trade Route to the Spice Islands : South China Sea - Sulu Zone - North Moluccas (14th to early 16th century)" in *Archipel*, Issue 43, Paris, 27-56.
- Purcell, Victor (1980). *The Chinese in Southeast Asia*, Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Reid, Anthony (2010). *Imperial Alchemy. Nationalism and Political Identity in Southeast Asia*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wang Gungwu (1976). "Are Indonesian Chinese Unique?" in J. A. C. Mackie (ed.), *The Chinese in Indonesia*, Melbourne: Thomas Nelson, 198-210.
- Wise, Amanda (2006). *Exile and Return Among the East Timorese*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Recensioner

Kathryn Anderson Wellen, *The open door: Early modern Wajorese statecraft and diaspora*. DeKalb: Northern Illinois University Press, 2014. 217 pages.

It is a somewhat worn-out truism that our knowledge of the dynamics of Asian historical societies has grown exponentially in the last 40-50 years. New methods to scrutinize the sources for Indian and Chinese history have made for bold reinterpretations by scholars like Kenneth Pommeranz and Robert Marks who have questioned the age-old paradigms of European uniqueness in relation to Asian historical civilizations. The study of Southeast Asia as a cultural-historical category has likewise gained much ground in the last decades through new ways of interpreting the data, with groundbreaking works by Anthony Reid, Victor Lieberman, and Leonard Andaya, among others. There are nevertheless a number of Western historical notions whose application on Asian societies may not have been sufficiently questioned. To these belongs the notion of the state. There has been a lively debate about the nature of the pre-colonial states in Southeast Asia for some time, where the consensus seems to be that these states differed structurally from European ones. While European states are commonly thought of as bureaucratized (at least from the early modern period) and emphasizing fixed borders, the states of Southeast Asia have been characterized as “galactic polities”, “segmentary states” or “mandala states” where power radiated from a dynastic centre and encompassed areas in the periphery according to its strength at a given time.

All these models seem to presuppose a state that departs from the centre. However, as shown by Kathryn Wellen’s book, this is insufficient in order to understand some forms of statecraft that flourished in maritime Southeast Asia before the onset of European colonialism. In fact it was not uncommon that a state consisted of a centre linked to outlying communities which could be very distant in relation to the metropolitan area. To these belong the spice sultanates Ternate and Tidore which were originally based on small particular islands but evolved into comprehensive realms in eastern Indonesia, driven by the access to spices and other natural products. Wellen studies another polity which has been known in Western literature for a long time but never received comprehensive treatment. This is Wajoq (also spelt Wajo’) in South Sulawesi with a core area

somewhat smaller than Luxembourg. The Wajorese belong to the Bugis ethnic group and may be known to Western readership through their appearance in Joseph Conrad's novel *The Rescue*. In fact their activities stretched over a wide area, from Aceh in northern Sumatra to the Bird's Head on New Guinea, more or less the distance from Spain to Inner Russia. The significance of Wajoq is therefore in no proportion to its modest core land.

Kathryn Wellen describes and analyses the trajectories of this remarkable seaborne group in the early modern period, especially from the late seventeenth to the nineteenth century. The keyword is diaspora: the Wajorese settled in a wide array of places yet managed to maintain a distinct identity and ties to their original land in Sulawesi over the centuries. As she explains, the origin of the diaspora lies in a series of dramatic events in the 1660s and 1670s in which both local political factions and the early-colonial Dutch East India Company (VOC) were implicated. The Bugis leader Arung Palakka allied with the VOC to attack Makassar, a comprehensive and belligerent island realm which combined a Muslim proselytizing drive with the domination of trade routes. With the fall of Makassar in 1667 and 1669, its vassal Wajoq fell into hard times, which motivated an exodus of parts of the population. In fact migration was passively encouraged by the leaders of Wajoq, who likened their community to an "open door"; people were free to go, but also to return. Among the more important new settlements were those in East Borneo and West Sumatra. While the Wajorese were mainly traders, they also interfered in politics in the areas where they settled. Itinerant Wajorese noblemen would marry local princesses and on at least one occasion, in Pasir in East Borneo, the host court was overthrown by a Wajorese adventurer who made himself sultan of the region.

However, the more peaceful and constructive part of Wajorese activities calls for attention. On the basis of the Dutch colonial archives and indigenous writings, Wellen is able to puzzle together a fascinating picture of advanced trading practices that seem to parallel European trading capitalism (although Wellen does not detail the parallels). As she notes, "formal frameworks for establishing and regulating business relationships were a key element in Wajorese success. The Wajorese established various systems both in Wajoq and elsewhere to promote and regulate trade" (p. 71). Particular laws were codified around 1700 by a chief who settled in the entrepôt Makassar where a special Wajorese quarter emerged. Such a commercial law is highly unusual in a Southeast Asian context and points to the commercial skills developed by this small ethnic group.

Another characteristic of the Wajorese diaspora is the maintenance of a distinct identity. In early Southeast Asia it was comparatively easy to slip from one ethnic identity to another, and the Wajorese could thus easily pose as Malays or something else. An intricate network of family relations tied prominent Wajorese to princes and lords all over the archipelago. But the ties to Wajoq itself were always there, maintained through ritual practices, the production of texts, and symbols of belonging such as flags. This is illustrated by the tumultuous career of La Madukellang (c. 1700-1765) who is the

subject of one of the last chapters in Wellen's book. An adventurer of noble stock, he fled Wajoq due to a serious transgression and began a seaborne odyssey that took him to faraway places like Sumbawa and Borneo. He eventually ventured back to Sulawesi, was excused for his former misdeeds and soon elected arungmatoa, that is, elective ruler of Wajoq. As such he colluded with dissatisfied nobles of South Sulawesi with the grandiose aim of expelling the Dutch from this part of Indonesia. His ambitious plans were eventually defeated, but he kept his little principality in a perennial state of warfare until the Wajorese grew tired and deposed him in 1754. In modern Indonesia his uncompromising stance against the "infidel" Dutch has rendered him the status of an official national hero (*pahlawan nasional*).

Kathryn Wellen's book is an important contribution to the study of early Indonesian history, and is likely to catch the interest even of people not specialized in the field. It disproves old ideas of Southeast Asian states as relatively closed or unchanging which, although increasingly abandoned by serious scholarship, still persist in many contexts. It is based on a variety of sources and shows how history can be enriched by anthropological perspectives. Although Wellen makes no claim of being "postcolonial" in perspective, some of the issues are similar to recent postcolonial research: a will to use concurrent categories of sources to trace historical processes and challenge dominant central narratives. Her work shows how a society which in the usual Western conceptualization would be termed "traditional" could be open as well as commerce-friendly, and largely defy conventional ideas of a "state".

Hans Hägerdal